

A marxista káposzta

Naplójegyzetek

Eltemették Kányádi Sándort, a Szilágyi Domokos halála óta legeredetibb, legkorszerűbb, legegységesebb erdélyi költőt. A kortárs magyar irodalom egyik legnagyobbját. Sorsa csendes, ám tragikumuk annál mélyebb, míg modernitása szinte észrevehetetlen volt. Valódi, érvényes jelenlét.

Ha Erdély irodalmáról beszélünk, a modernitás szó viszonylag ritkán jut eszünkbe. Többnyire a hűség, a veszélyeztetett anyanyelv, a létében megtámasztott magyarság, a megmaradás, a kitarató, rendszerfüggetlen, sovíniszta ügybuzgóság, a tűszhelyzet, a helytállás, az „ahogy lehet” és hasonló kifejezések körül kristályosodik ki mondanivalónk. Az erdélyiek sorsvállalása elszakíthatatlan rablánc. A végén súlyos, történelmi vasgolyóval (made in Trianon), ami csak kivételes pillanatokban enged a hétköznapi fölé emelkedni. Szerettük őket, mert helyettünk is magyarok voltak.

Kányádi Sándor modernsége párját ritkítja. A köznapiban – anélkül, hogy a realitást zárójelbe tenné, netán a költészet ellenpontjaként hasznosítaná a versben – képes néhány váratlan, látszólag egyszerű szóval új horizontot nyitni. Vagy talán a dimenzió kifejezés helyesebb ebben az esetben. A Kányádi-vers mélysége alig-alig belátható. Csalóka, mint a tengerszem. A valóságot valóságvesztés nélkül tudta átpoetizálni. Eltűntetett minden szellemi ballasztot, csupán a lényegről beszélt azon a földön, ahol lakni és álmodni egyaránt nehéz, ahol a *haikuból körömvész* lesz a Kárpátok történelmi „kurumazájában”. Őt idézve: körömszakadtáig. A modernség Kányádinál érvényességet, azt hiszem, időtlen korszerűséget, továbbá nehezen meghatározható, de érzékelhető szépséget jelent. Verseiben mindig megcsillan némán néhány könnycsepp. Nem zihálva, irodalmi vastüdővel lélegezteti, nem klasszikus, márvány szélű medence pangó vizében mártja meg szavait, hanem igazi fájdalommal itatja át őket. Önmagukból kiforduló, új jelentést kapó, végtelenbe tűnő tömondatokat ír le, amelyek nem tűrik a céltalan esztétizálást, a modernista légvárák építését.

Újra és újra, fogvagyogató borzongással, növekvő csodálattal olvasom olyan költeményeit, mint az *Éjféli utáni nyelv*. Pontos – apokaliptikus – látomás a jö-

vőről. Nincsenek jobb szavaim: fagyos és szép. Egy csodálatos nyelv szemfedője, egy nagyszerű nép halotti maszkja. Kányádi Sándor versei természetesk, szinte hétköznapi szürkék, aztán váratlanul úgy borulnak virágba egyik pillanatról a másikra, miként a tavaszi rét. Költészetének egyik titka a szándékos, már-már rafinált természetesség. Valójában az őszinteség. Valami olyasmit tud, amit utoljára Petőfi Sándor és Arany János tudott. Keresetlen és kiszámíthatatlan.

A csendes nagyság vált személyisége és műve megkülönböztető jegyév. Mindenkor visszafogott, tartja magát, látszólag derűs, jóllehet pontossága megtévesztő. A balladák földjének költője mindig balladai, bár ezúttal kicserélhetjük a francia jövevényszót a magyarral. Mi a balladát így neveztük eredetileg: kerseres. S mi még? Talán a tudatos mérséklet. A mérséklet érvényre juttatása a Kányádi-vers terében megsokszorozza a szavak visszhangját, érzelmi töltését. Azokon a vidékeken születnek efféle „csámpás” és hatásos sorok, ahol még Mefisztó is lúdtalpas közalkalmazott, ahol a kismacskákat azelőtt fojtják vízbe, mielőtt kinyílt volna a szemük, ahol holtvágányra kocognak végül – visszavertük előtt – azok a veres villamosok.

A költő végső titka a mágia. A legnagyobb illuzionisták, az irodalmi szabaddulóművészek trükkje. Nyelvével a rablánc vasgolyójából léggömböt varázsol. A kosarába ültet bennünket, ahonnan felszállva látjuk a földet. A fenyveseket és tisztásokat, a barázdákat és a rögök közül párálló fájdalmat és rendíthetetlen hitet. A Partium városait, a székely falvakat. Erdélyt. A magyarságot. Kányádi legtöbb nagy versében – „haikuiban” is – ott a körömnői, néma szomorúság. A balladák szülőföldjéről számúzóttek, egyszersmind megtűrték fájdalma.

Itt megállok. Variálhatom a szellem szabadságát és a szabadság szellemét, hiszen ugyanarról beszélek. A valódi irodalomról, annak varázslatos hatásáról. Kányádi Sándor észrevehetetlen, noha érzékelhető „fortélyáról”, amivel új tereket nyit számunkra, a profán szakralitás, a lent és fent összekötésével. A hazátlan szavak hazatalálásával. Kedvenc idézetemmel szólva: „Költeményei úgy jelennek meg, mint egy templom nélküli szentségtartó, mely megőrzi a költőt.” Számomra ennyi Galambfalva – végzetes és lélekemelő – gravitációja.

Népiek, urbánusok, egyebek

Megint folyik a – némelyek által kultúrharcként, mások által nép-urbánus vitaként becézgetett – szellemi csihipuhi. A népi-urbánus címke általában a zsidó-magyar kulturális ellentét fedőneve. Most mégsem itt, nem „zsidók” és „magyarok” között húzódik a választóvonal. Ezúttal szép számmal találunk mindkét oldalon zsidókat vagy magyarokat az irodalomban, szerkesztőségekben, színházakban, akadémiákon, televíziókban, lapokban, egyetemeken meg persze az interneten. Láthatunk kormányelleneseket és kormányt támogatókat egyaránt, amennyiben a politikai lövészárkok táján nézelődünk. Akad itt minden.

A világhálón szamizdatként jelentkező *nyilvános* partizánműsor. Baloldali gerrilla-klikkek, amelyek a maguk éremlyítő módján a diktatúra rémével küzdenek, miközben a facebook cenzorai rendre a jobboldal publicistáit tiltják le. Általában olyasmiről, amit a szociálliberálisok a demokratikus szólásszabadság megnyilvánulásaként ünnepelnek, illetve annak nevében kérnek számon.

A lényegre térve: az ellentét – az összkép – hamis. Ismerünk a nemzeti érdeket a „tősgyökereseknél” gyakran okosabban képviselő zsidókat, miként a magyarsággal szemben ellenségeseket, noha ezt a minősítést rendre ingerülten visszautasítják. A hátbatámadás ellenben akkor is hátbatámadás, ha baráti tűzként aposztrofálom. (Ó, nemzeti szellemem, érted irtalak, nem ellened...) A Soros-féle újraélesztett Komintern-hálózat csomópontjai mára jól látszanak. A nemzetellenes pénzhatalom ugyanúgy viselkedik, mint nemrég a szocialista internacionalizmus, csupán eszközei mások.

Elő az Ogger-könyvet: oly korban, mint a miénk, amikor a politika gazdaságpolitikává satnyul, a Fuggerek története megdöbbenően időszerűnek hat – írja a szerző. Korábban sosem, de később is csak ritkán fordul elő, hogy a gazdaság – a pénzhatalom – olyan egyértelmű meghatározója lett volna a világpolitikának, mint a „Gazdag” Jakob Fugger idejében, mikor államférfiak helyett egy magánvállalkozó kormányozta a világot. Szó szerint folytatva: „Tőle függött, hogy egy Habsburgot vagy egy Valois-t válasszanak-e német-római császárnak. A Fuggerek végül a hit dolgába is beleavatkoztak: kétes búcsúügyleteik indították el a reformációt, majd az ő pénzük akadályozta meg, hogy Európa protestáns hitre térjen.”

Nagyjából ennyi az Európai Unió archetípusának leírása korabeli Macronokkal, Merkelekkel, a muzulmán invázióval, Európa vallási térképének megváltoztatásával. A képlet állandóihoz ma mindössze néhány változót kell hozzárendelni. Legyen csupán egy, jelesül a Frontex garantálta jövő. A nemzetközi erők nem gátolták meg példának okáért a ruandai tömegmészárlást, aminek láttán Dallaire tábornok, a parancsnok, utóbb csaknem megőrült. A tuszi áldozatok számát 800 000 és 1 000 000 közé teszik. A srebrenicai vérengzést pedig az ENSZ kéksisakosai eltökélt toleranciával, premier plánban, tétlenül nézték. A vérgőzös gyilkolást, posztmodern nevén: etnikai tisztogatást. Aztán persze lehetett mit mesélni otthon a primitív és agresszív balkániakról.

A Fuggereknek meghatározó szerepük volt a mohácsi vész előkészítésében. Jól tudták, mekkora kölcsön kellene a magyaroknak megfelelő számú zsoldos felfogadáshoz, ám cinikusan megtagadták azt, azaz közvetve ők nyitották meg a déli határt a mohamedánok előtt, a latin kereszténység szíve felé. Nos, a késői középkor óta szinte semmi sem változott, csupán a nevek, bár most az istennek sem jut eszembe, miféneket hívják a jelenlegi Fuggereket. Fölöttébb kellemetlen. Az igazság még kellemetlenebb. A tanulság annyi, hogy a médiakorban az igazság önmagában szánalmasan kevés. Ha elég lenne, akkor Ogger, Ulfkotte, Buchanan könyvei után a jónép szavazataival elsöpörné a nyugat-európai kormányokat, illetve politikai elitet. Ehhez még forradalmi lendület sem kellene.

Elég volna a szavazó tájékozódása, azután elballagása az urnáig. Egyelőre nem ez történik. A nyugati demokrácia kiürült. Vezetői, tömegmédiámai saját népük ellen dolgoznak. Ha a globalisták akarata nem teljesül – miként a Brexit esetében –, azt mondják, amit a gyerekek játék közben: nem ér a nevem! Kezdjük újra. Szavazzunk megint! Ilyen fokú politikai pofátlanság történelmileg párját ritkítja. Meglesz az eredménye. Mikor a német, francia, holland és többi nyugati mintaország – nemzetnek már egyiket sem nevezném – magához tér, már késő lesz. Az ellenség itt van, intra muros.

Tanulságok?

A hazai „kulturharcot” a publicista Szakács Árpád robbantotta ki, ami jelzi az író- és művésztsadalom halálmegvető bátorságát. Szakács megrázta az állami támogatások terebélyes fáját, mire lön jajveszékelés és fogaknak csikorgatása. Valamint némi akrobatika. A delikvensek egyik kezükkel a faágakba kapaszkodnak, másikkal pénzzel kitömött zsebüket óvják, miközben teli torokból óbégatnak. Esetleg szemforgató elemzésekben védik a védhetetlent, amolyan Bagarja uramként. Cenzúráról, szabadságról, kétes értékekről, a kizárólag általuk képviselt minőségről papolnak. Ennek ízléses kiegészítője a másik pocsondiázása, korszerűbben fikázása.

A népi–urbánus viszály kapcsán minduntalan Kolozsvári-Grandpierre Emil szavai jutnak eszembe. Eszerint Magyarországon a valódi küzdelem régóta a tehetségesek és tehetségtelenek között zajlik. A pártkatona pedig mindenütt pártkatona. Abból él. A demonstratívan „mélymagyarok” és demonstratívan „mélyzsídók” többnyire deprimáló középszerűségüket leplezik nemzeti szenvedésük, illetve hiperérzékenységük szakmányban történő felmutatásával. Ez egyszerűbb, mint tisztességes műveket összehozni. Elég hozzá a sértődés, a bolhából elefántot mozgalomban való ügyködés, a vehemens zászlólengetés, a sosemvolt ezoterikus ősmúlt imádata, a szakralitás szó gyakori használata, netán a magyar kultúra tahóságok antológiájává nyilvánítása. (Bónuszként nemzeti extrákkal: fütyülős barack plusz paraszttatya.)

Lengyel József, aki nem irodalmi purparlékban, hanem a gulágon edződött, hajdan így látta a nagy vitát: „A két harcok tábora a győzelmet egyaránt a seggnyalás sikerétől látja elérhetőnek. Ugyanazt akarják nyalni, és »jubileumi« felajánlásuk csak abban különbözik, hogy az »urbánusok« a szelíd-kulturált-báronyos nyelvüket ajánlják, a »népiek« pedig azt, hogy ők tősgyökerig mélyesztiik nem dekadens nyelvüket ugyanabba a seggbe.” Nos, nincs új a nap alatt, bár a „seggológia” szakértői szerint sok nyelvelő új segget szeretne. A derékhad olt-hatatlan vonzalma, ugyebár.

Lengyel József emlékét rehabilitálnom kell. Évtizedekkel ezelőtt írt cikkemben szemére vettem egy mondatát, mikor így vallott hitéről, gulágon szerzett tapasztalatai ellenére: a Párt és az igazság ismét egygyé lett. Azt hiszem, akko-

riban e nélkül nem jelenhetett volna meg az *Igéző*. Most holtában megkövetem, mert az iménti – népi–urbánus – idézet után Naplójában ez következik: „Várom az alkalmat, hogy kijelentsem: nem akarok párttagként meghalni.”

A Szakács Árpád indította vita szerteágazó. A polemizálók többségének véleménye mégsem érdekel, mert megszólalásuk előtt tudható, mit fognak mondani. Szakáccsal egyébként sem könnyű vitázni, mivel a véleménye világos ugyan, ám tényeket sorakoztat föl, amelyeket cáfolni illene. Cáfolat nincs, csupán másféle álláspont.

A *Nyugat* folyóirat szerepét, kórosnak hitt hegemóniáját azonban árnyaltabban látom. Természetesen Szakács jól dokumentált pamfletet, nem irodalomtörténeti tanulmányokat közöl, azaz kénytelen karakteresen fogalmazni. Azért csak lássuk.

Lapot kéne alap'tani! Ó, Hatvany! Ó Hatvany!

Kezdetben vala a *Magyar Génius*, azután a 11 számot megérő *Figyelő*, végül a *Nyugat*. Felelős – valódi – szerkesztőként mindhárom Osvát Ernőhöz köthető. Meghatározó szerzőgárdája, az igazán jelentősek, Adytól Babitson át Kosztolányiig nagyjából ugyanazok. A *Nyugatról* ennek ellenére nehéz általánosságban beszélni. Különböző korszakai vannak, amelyeket más és más szerkesztők jegyeznek. Öngyilkosságáig fontos alakja Osvát, bizonyos fokig Ignotus és Hatvany, majd Móricz és főként Babits. Később megváltozott névvel, ám régi tartalommal, *Magyar Csillag*ként Illyés viszi tovább a lapot, Örley István segítségével.

Adalék a népi–urbánus vitához: a vészkorszak előestéjén Illyés gyakran olyan zsidó szerzőket közöl szolidaritásból, akiknek művei egyébként a szerkesztőségi személtárában végeznék. 1945 után aztán Zsolt Béla – megrendülve, csordultig telve hálával – antiszemita-ként támadja a sajtóban. Illyés, *Naplójegyzetei* tanúsítják, összeszorított szájjal hallgat. Kár, bár tudjuk, két kivételes érénye a tolerancia és a fegyelem. Máskor viszont, láthattuk, ha kell, vissza tud vágni, nem is akárhogyan. A hallgatás többnyire a rágalmazót erősíti meg vélt igazában.

A *Nyugat* baloldali elkötelezettsége nem egyértelmű, a szerkesztők irodalmi-politikai ars poeticájának megfelelően változik. Az első évfolyam hetedik számában – Ignotus a főszerkesztő, Fenyő Miksa és Osvát Ernő a szerkesztők – mindenesetre találunk egy szórakoztató cikket Marxról, Kunfi Zsigmond tollából. Ebből megtudhatjuk, hogy a tömeg-marxizmus azonos töről „sarjadott” a kereszténységgel vagy bármely más *vallásos* világnézettel. Marx és a marxizmus, ami a „tömegeket hatalmába kerítette, hasonlít” a vallásalapítók és vallások hatásához. A történelmi materializmus pediglen közeli rokonságban áll „Schopenhauer gyönyörű filozófiai meglátásával, amely megmutatta, miként senyved az akarat porázán, céljaink szolgálatában az értelem”. Aztán kissé el-

lentmondásosan azt olvashatjuk, hogy a „keresztény aszkézistól megmérgezett gondolkodás világában a történelmi materializmus a gyomornak pogány és forradalmi tiltakozása volt”, „és bevezette az élni, sőt jól élni akarásnak a jogát a bölcsészeti elméleteknek lenge templomába”. Közben – gondolom – eloldotta a senyvedést az akarat pórázáról, oszt’ jóllakatta ideológiával a gyomornak pogány és forradalmi tiltakozását zászlójára tűző proletáriátust. Budapest munkásságát, legalábbis annak a *Nyugatra* előfizetők tízezreinek a revolucionista szárnyát. Lehet, noha a marxizmust kívülről vitték a munkásosztályba. Nem önmagából termelte ki az osztályharcos ideológiát valami lenge, materialista templomban. Aztán uralkodtak a nevében rajta, miként ismeretes. Darwinista hasonlattal élve: a proletáriátus a gazdaállat, a marxista értelmiség az élősködő. Napjaink Európájára kivetítve: a baloldali elit parazitáinak nyüzsgését láthatjuk mindenfelé a kontinensen.

Kard ki kard!

Indulásakor a *Nyugat* a *Figyelő* új folyamaként hirdeti magát. A nagy nevek mellett sok ötöd-hatod rangú szerző kap benne helyet, akikre ma már az irodalomtörténészek sem emlékeznek. A politikai irányvonallal időnként bizony gondok adódtak, minek következtében – horribile dictu – „báró Hatvany-Deutsch Lajos hosszabb nyilatkozatban megtámadta Osvát Ernőt”. Nem irodalmi férfiként provokálta Osvátot – szól a korabeli tudósítás –, hanem mint báró és arisztokrata, aki tisztelni tartozik az ősök hagyományát. „Még szerencse, hogy a küzdelemre nem került sor, s így báró Hatvany-Deutsch Lajos halványkék vére nem festette meg a színtelen magyar ugart. A segédek kibékítették a két bős ellenfelet, Magyarország nyugodt irodalmi fejlődése tehát továbbra is biztosított.” Más forrás szerint ellenben összecsaptak: „Hatvany Lajos báró egy irodalmi összeszólalkozás miatt Osvát Ernővel, a *Nyugat* szerkesztőjével mérte össze kardját, s a párbajban mind a ketten megsebesülnek.” Halványkék vérük – bár Osvát nem volt arisztokrata – így valószínűleg megfestette a színtelen magyar ugart. Talán ekkor született az élc – kikacsintással Ady Endrére –, miszerint jobb párbajban vérezni, mint vérbajban pározni.

A háttér: Hatvany pénzemberként akarta befolyásolni a folyóirat irányát, megváltoztatva „irodalompolitikáját”, mert úgy vélte, Osvát a holdlakóknak szerkeszti a lapot. Ráadásul, míg az ő és Ady „élethazugságai” magánügyek (Ady a megszólított a valójában Osvátnak címzett nyílt levélben), addig Osváté közügyek. Miként aggódva fogalmaz: közveszedelem „mai árva hazánknak”. Osvát ekként válaszolt, kissé kacifántosan: „Hatvany Lajost, amikor az én dologomba akart beleavatkozni – illetéktelensége tudatára ébresztettem és megfékeztem –, igenis: akárha »életem munkája« irányába rákényszerített respektus segítségével: megfékeztem; úgy van, én vettem el a kedvét az »irodalompolitikától.«” Árva hazánk véleménye ezúttal ismeretlen. Osvát így folytatta: „A Nyu-

gatot én – irodalmi oldalról – közintézménynek tekintem, és amíg – ebben – én vagyok érte felelős: semmiféle tisztátlan irodalompolitikának nem lesz benne helye.” Tiszta beszéd. Ezt követte a kard ki kard.

Báró Hatvany-Deutsch Lajos sebesüléséről egyebet nem találtam. Talán vérátömlesztést kapott, talán rossz vért szült benne a párbaj utóhatása, vagy elszíneződött ereiben az arisztokratikusan kék hemoglobin, ki tudja? A következő nagy vitában, a *Kisebbségbent* közreadó Németh Lászlóval szemben mindenestre nem mint arisztokrata, hanem mint „fajában” megtámadott zsidó sértődik meg. A fegyveres párbaj azonban elmarad. Némethnek viszont élete végéig orra alá dörgölik tanulmányát, amely hibái ellenére, számos ponton máig érvényes.

A Nyugat jobbról és balról

A baloldal – tanulságos átböngészni az 1919-es Írói Direktórium kifizetéseit – színrelépése kezdetétől tisztában volt az agitáció értékével. Megpróbálta felvásárolni a neves írókat, művészeket, miközben a derékhadat (a propagandistáit) szintén jól, néha kimagasló honoráriummal dotálta. A párthűség általában többet hoz a remekműnél.

A 133 napos vörös terror – a Tanácsköztársaság – bukása után az új kormány igyekszik a nemzettudat épségét helyreállítani. Megkísérlik a *Nyugat* hatását ellensúlyozni. Az *Új Idők* ehhez kevés, bár Márai Sándor utóbb ennek munkatársa, mi több, úgy emlékszik, soha nem jelent meg cikke a *Nyugatban*. (Az az érzésem, téved: mintha láttam volna tőle írást – ennek majd utánanézek.) Klebelsberg Kunó világosan beszél a kormány szándékáról egy 1921-ben Szekfű Gyulához intézett levelében. A következőket írja: Tormay Cécile-lel, Zichy grófnővel szépirodalmi és kritikai lapot alapítunk, hogy felvegyük a harcot a *Nyugat* képviselte irányzat és szellem ellen. A kulcsszó tehát – egykor és ma – ugyanaz, az ismétlődő rím (kultur)harc. Mielőtt azonban továbblépnék, itt megállok. A horthysta kultuszminiszter nem azt mondja: betiltjuk, aztán megvagyunk, hanem azt: felvesszük a kesztyűt, eszmei harcot indítunk saját értékeink érvényesítéséért. Progresszívék soha nem lacafacáztak ennyit. Egy tollvonás, és kész.

Ha már ideértem: később, 1948 után a baloldali avantgárd sem járt jobban, mint a politikai ellenségnek tekintett keresztény, illetve konzervatív áramlat. Sem Révai, sem Lukács nem favorizálta a nemzeti vagy a klerikális irányzatot. Az elvtársak a szocialista és a kritikai realizmusba zúgtak bele. Utóbbi azt jelentette: a pártideológia jegyében kíméletlen kritikai harcot vívtak a valósággal szemben, amennyiben az nem felelt meg a Központi Vezetés elvárásainak. Miért? Mert hittek. (Nem volt egy hülye ember az a Kunfi, mikor a marxizmus vallásos tendenciájáról értekezett.) Miben hittek? „Tudományos” világnézetükben, a marxizmus-leninizmusban. Meg a jövőben, ha már a jelen olyan, amilyen. Az eszmeileg retardáltak pedig a vezetésbe vetették bizalmukat. Esetleg

a magasrendű társadalmi igazság némileg alacsony szintű megtestesülésébe: Rákosi Mátyásba. Sztálinista minimal art.

Míg erről jegyzetelgetek, Mező Gábor sorozatát olvasom a különféle ügynökökről, ilyen-olyan tisztekről, propagandistákról. Most éppen Vitray Tamásról. Meglehetősen gyanús életpálya – mintha nem ugyanabban az országban éltünk volna –, idézetek narcisztikus, önfelmentő könyvéből. Talán a fele sem igaz. Hümmögök. Nem volt jobb Szepesi György sem, az Aranycapat éber megfigyelője. 1956. október 24-én Puskásra, Grosicsra, Kocsisra, a piros-fehér-zöld színekre hivatkozva agitál a forradalom ellen, a fegyverletétel mellett a rádióban. Azok nevében kér „minden becsületes hazafit”, akikről jelentett. Nem éppen ízléses, de megint csak hümmögök. Sokan voltak. Jelentésírók a szükséglet felett. Van valami lehangoló ezekben a liliputi Mefisztókban – a lelki alkatra célzok, nem a testméretre –, ebben az egész gusztá folyamatban. Ennek a pitiáner szatócselkárhozásnak a haszonelvőségében. Hát... Mephistophelesnek vagy Lucifernek – látva a Gonosz szocialista-realista inkarnációját – szükségtelen lett volna ledugnia az ujját a torkán, ha kritikát akar gyakorolni.

Kis magyar hitérő

Vissza a modernizmushoz: az igazság nem a formában keresendő. A baloldal azért erőlködik az avantgárddal, mert innen, a művészetből meríti – egyebek mellett – politikai legitimációját. Bizony, bizony: haladás a művészetben is, elvtikém, míg jobbról a nemzeti sorskérdések képviselője tölt be néha hasonló szerepet. Ami a lényegét illeti, mindkét nézet fals, hiszen a minőség ad létjogosultságot egy-egy műnek, nem az ideológiai önigazolás. Van keresztény és szocialista giccs, van üres, modernista akadémizmus, ugyanúgy, mint a nemzeti kérdéseken való nivótlan rágódás. Példa számtalan adódik. Mit ér a kecske, ha magyar? – kérdezte Páskándi.

Klebensberg – említett levelében – így kapacitálta Szekfút: „Hatalmas feladat lenne történelmi és esztétikai viták rendjén kimutatni, mint apadt el a szellem különösen a millenniumtól az összeomlásig, amely negyedszázad alatt a nyugatos irány szabadon terpeszkedett és kitombolta magát.” Ennek a *Nyugat*nak, amelyről jelen esetben szó van, a főszerkesztője papíron Ignotus. A szerkesztők Osvát és Babits. A levél megírásának évében, az 1921-es első szám címlapján a nagy nevek mellett megtaláljuk Kosáryné Réz Loláét. A színvonal érezhetően ingadozik. A *Nyugat* sokaknak Adyt jelentette, miként Esterházy a nem létező magyar posztmodern. Védjegy, stempli, cégér, hitelesítés, zászló. (Nem kívánt rész törlendő.)

Kis magyar kitérő: Esterházy elhíresült regénykezdesét – *Nem találunk szavakat* – aléltan olvasta, majd félájult gyönyörűséggel ünnepelte a kritika, holott a mester nem csinált egyebet, bárhol heverték végül a megtalált szavak, mint egy ismert közhelyet többes számba tett. (Ó, igen, megérkeztünk, ez itt a ma-

gasművészet légritka közege. Azért, ha valaki tényleg valódi, nagy nyitányt szeretne, üsse fel Musil *Tulajdonságok nélküli emberét*. Amennyiben nem boldogul vele, kommentátorként fogadja fel Safranskit és Husserlt.) Szóval, a valóság árnyaltabb és gazdagabb az összebuherált esztétikai konstrukciónál. Röviden: más kint a cégér, más bent a csapos, megint más a kiszolgáló személyzet, nem beszélve az ivó illuminált intellektueljeiről, kritikus és irodalomtörténész féleléseiről. Akkor, esetleg tiszta vizet a pohárba? Ne már! – utálkozik kényesen a sok Kulturkamf Pityuli.

A *Napkelet* végül Klebelsbergék támogatásával két év múlva indul olyan szerzőkkel – csupán a bemutatkozó szám neveit említem –, mint Tormay Cécile, Heckler Antal, Pauler Ákos, Mészöly Gedeon, Horváth János, Szekfű Gyula, Kodály Zoltán. Itt jelenik meg Mályusz Elemér sorozata a *Vörös emigrációról*, számos írása Németh Lászlónak, Hamvas Bélának, Eckhardt Sándornak – nem folytatom.

Babits lapja

A *Nyugat* 1930-tól finoman korrigálja önmagát. A lap ettől kezdve kizárólag a szellemet, elvértve sem a politikát szolgálja. A német, francia, angol, itáliai kultúrára nyíló ablakokat nyitva hagyja, vagy ha lehet, még szélesebbre tárja. A minőséget képviselve elutasítja a baloldal (politikai) hitbizományává vált közepszerű avantgárdot. A szélsőjobb kritikáját hasonlóképpen. Babitsot mindenfelől támadják emiatt, valamint a Baumgarten-díj okán. Tévedései talán vannak, ellenben etikai megingásai nincsenek. Még József Attila esetében sem, akinek a nagy Baumgartent azért nem adhatja oda, mert a díjosztás előtt a költő hódoló verset intéz hozzá. (A kis Baumgartent már előtte megkapta.)

Ami a „jobboldali” izmusokat illeti, Babits és Szabó Dezső például bizonyos ideig futuristának vallotta magát. Németh László sosem volt avantgárd, ellenben az *Emberi színjátékot* Proust hatása alatt írta. Illyés tulajdonképpen élete végéig modern maradt. Szabó Lőrincben a modernizmus és klasszicizmus szintézisét bámulhatjuk. Hamvas eredeti és merész újító, miközben ragaszkodik évezredek tradíciójához. Kosztolányi „mindössze” korszerű – nem kényszeredetten vagy programszerűen modern –, ezért időtálló máig. Ottlik indulása után új értelmet ad a magyar hagyomány és korszerűség egymást feltételező fogalmának. Weöres pedig nagyjából maga az időtlen mindenség. A felsoroltaktól idegen a politikai agitáció, noha némelyikük baloldalinak tartotta magát hosszabb-rövidebb ideig. Természetesen nem abban az értelemben, amelyben a szocialista irodalomtörténet-írás használta a szót. Summázva: nemzeti elkötelezettségük vitathatatlan volt.

Babitstól szerkesztőként mérföldekre esett a provincializmus. 1930-ban a következőket olvashatjuk tőle a *Nyugatban*: irodalmunk ma mintha csak önmagából akarna táplálkozni. Friss világnézeti szellők híján itthon csüggeteg poli-

तिकai vágyainknak fulladozó áramaitól kér hajtóerőt, s távolibb és távolságuk révén termékenyebb minták helyett a saját rosszul megértett és rosszul megemésztett közelmúltját kérődzi vissza. A formák vásznak, mint az öltönyök, ha nincs új, s hamar kitetszik a könnyű (nyilván: súlytalan) magyar: ez a modernség. Sokan „Magyaroknak érzik magukat, pedig csak tudatlanok; baloldalinak, pedig csak epigonok. Minden tradicionálizmus rokonszenvesebb az epigonizmusnál.” Négy év múlva, újabb programadó cikkében leszögezi, hogy a lap apolitikus marad. Harcol minden olyan irányzat ellen, amely a magyar kultúrát osztálykultúrává, néprajzi egzotikumká vagy politikai eszközzé akarja silányítani. (A néprajzi egzotikum nem a népi írók feltűnésére vonatkozik, akiknek a megjelenését üdvözölte.)

Érdekesebbek azonban a *Nyugat* megítélésében az észérveknél mélyebben fekvő érzelmi megnyilvánulások. Nemes Nagy Ágnes szerint a *Nyugat* az összeesküvők lapja volt: a színvonal összeesküvése a színvonaltalanság ellen. Kolozsvári-Grandpierre Emil a szerzők véleményszabadságát emeli ki. Alkalmi kritikusként a *Nyugat*ba azt írhatott, amit akart. Itt nem léteztek irodalmi szent tehének. Weöres arra hívja fel a figyelmet, hogy a *Nyugat* az ő nemzedéke számára a modern megszólalás lehetőségét adta. Kiteljesítette a *Hét* és az *Auróra-Almanach* kezdeményezéseit. Ottlik Nemes Nagy Ágneshez hasonlóképpen nyilatkozott. Mi a *Nyugat*? Az arkangyalok összeesküvése a világ feje fölött.

Ottlikék a világháború végén újra akarták indítani a lapot. Vita csupán arról folyt, beszámítsák-e a *Magyar Csillag* évfolyamait, vagy csak a „Nyugat” fejléccel megjelenteket. Friss műveket kértek és kaptak az induláshoz. A szerzők között Németh László, Illyés, Szabó Lőrinc, Rónay György, Weöres Sándor, Szentkuthy Miklós, Somlyó György szerepelt többekkel. A terv kudarcba fulladt. A kommunisták a pluralizmus jegyében nem adtak lapengedélyt. Ottlik sokáig őrizgette az induláshoz összegyűjtött, kéziratokkal, képekkel teli dossziét, mígnem egy rossz pillanatában, az úgynevezett 50-es években – a magyar kultúra virágkorában – darabokra tépte az összeset.

Végül álljon itt Rónay György vallomása. A kérdésre – mit jelentett számára a *Nyugat*? – csak ennyit felelt: mindent. Ez volt az igazi *Nyugat*. Hozzáteszem: az idézett irodalmárok mindnyájan Babits *Nyugatáról* beszéltek.

A politikai avantgard

Akkor most a hazai avantgárdról. 1919-ben Kassák Lajos levelet intézett – a művészet nevében – a kedves Kun elvtárshoz, aki figyelemre méltó ontológiai és esztétika metamorfózison ment keresztül. Erkölcsileg megújult: sikkasztó pénztárosból (munkásbiztosítási pénztár) a forradalom tüzeiben makulátlan vezetővé tisztult, bár eredendő vonzalmát a nemesfémek iránt képtelen volt leküzdeni. A Szent Koronát például szívesen „elwaterázta” volna, ám a Fuggerek ezúttal nem mutattak érdeklődést a biznisz iránt. A fáma úgy tartotta, Kun Bélcsi (a

köznyelv nevezte így) menekülésekor a kéznél levő aranykészletből magához vett jó néhány kilót – biztos, ami biztos a világforradalom győzelméig –, mégpedig személyi használatra. Emiatt a mélymoralista Lukács György is rosszalását fejezte ki. Hogy Kun elvtársék nemcsak közérdekből, hanem magáncélra is rekvirálnak aranyat? Ejnye-bejnye! Ez nem osztályharcos magatartás. De mit lehetett tenni, ha Bélcsi elvtárs ekként értelmezte a javak marxi újraelosztását. Kicsire különben sem adott a kiváló Lukács, hisz’ mindenkor nagy történelmi-etikai összefüggésekben gondolkodott. Tizedíziglen. Kunék nyilván a jövő, a proletáriátus diadala, tehát a köz érdekében loptak.

Kassák nyílt levelében Kun néhány politikai és esztétikai kijelentését nehezményezi, a honi avantgárd-mozgalom apológétájaként: „hogyminden nem volt egyéb burzsoá-dekadens extatikus vonaglással?” – kérdi megbántottan, majd szelíden ellentámadásba lendül. Kitér mozgalma valamint saját szenvedéstörténetére: „Azok, akik gazdaságilag fölöttünk álltak, pénzükkel próbálták szétrángatni bennünket [ti. a betiltott Tett és az utód *Ma* című lapot, tágabb értelemben a baloldali avantgárdot] azok, akik a kultúrában alattunk vegetáltak, a dögök cinizmusával minduntalan belénk röhögtek butaságukat.” Majd illedelmesen figyelmezteti a kedves elvtársat: „Ha Ön talán nem tudná kedves Kun elvtárs, kénytelen vagyok elmondani, hogy akkor, mikor Ön még az orosz testvérek harcában dolgozta fel erejét, mi már szóban és írásban a kommunizmusért agitáltunk Magyarországon. Mikor Ön még Oroszországban volt, és itt mindenki maga alá rohadta a kiegyezési politika egyéni előnyeit, mi a Károlyi-forradalom első napján különszámot adtunk ki a »Má«-ból, amelyben kiáltványt írtunk a kommunista szovjet-köztársaságért.”

Kassák stílusa tagadhatatlanul avantgárd. Engem különösen – a szürreális és expresszív – „maga alá rohadta” fordulat ragad meg. Persze könnyű dolga volt az egyetemes mesternek, mivel az akkori revolucionista idők tűnnek szürreálisnak. Íme, a favoritom: egy őszi éjen Károlyi Mihály, a nemzetmentő, miután felverték álmából – forradalom vóna gróf úr, ha tetszene vezetni... –, kikapcsolódik történelmi ágyából, az ősi párnák közül. Energikusan (pizsamában és bundában) átcaplat az Astoria szállóba, ahol látva a rebelliót, kissé értetlenül kérdi: jó, jó, de mit szól ehhez a király?... Ez csakugyan mintha a valóság feletti valóság lenne. Talán ekkor dereng fel Károlyi harcostársában, Jászi Oszkárban, hogy barátja tényleg inkább idióta, mintsem idealista forradalmár, bár a kettőt néha nehéz szétválasztani.

Kassák ekként folytatja. Illetve nem folytatja, mert közjáték következik. Keresem a könyvet, ahonnan az idézetet kimásolhatom. Nincs sehol. A szobám és a könyvtár között a folyosó és a konyha övezete húzódik. Átkiáltok: nem láttad, hol van magyar avantgárd szöveggyűjteménye? Válasz: a béka segge alatt...

Igen. Ezzel megvolnánk. Azt hiszem szükségtelen tovább kutakodnom. Felapozom inkább a *Nyugatot*. Nincs már időm fölösleges dolgokra. Jöjjen inkább a gyorsskicc, az általános filozófiai-ideológiai vákuumról.

A marxista káposzta

Posztmodern korunk – ha érvényes még a jelző – égető problémája, minden látszat ellenére, nem a gazdaság, hanem a hit. A hit nem olyan, mint a konyhapénz, nem lehet beosztani. Vagy van, vagy nincs. Sem a tervgazdálkodásnak, sem a piac szabályainak nem engedelmeskedik. Az euro-atlanti kultúrában jó ideje hiánycikk. Nagyjából azóta, amióta a kereszténység agóniája megkezdődött, illetve mióta baloldali polcokról eltűntek a primőr világmegváltó gondolatok. „Valami van, de nem az igazi.” Hosszan beszéltem erről egy éteri szépségű, reneszánsz festők ecsetjére kívánczó ferences nővérrel. Jelesül a jó ideje tartó szakrális válságról, benne az egyház hamleti pillanatáról. Figyelmesen hallgatta érveimet – felsorakoztattam Spenglert, Hamvast, Evolát, saját tapasztalataimat –, mire szelíden így szólt: de hát mindig válság van, mióta világ a világ.

Hm... és ismét hm... Vagy ideírjam a tanulságot, hogy Jézus diadalmasodhat a válság felett? A szeretetben hívő soror életében talán igen, az enyémben ellenben nem. Nem bizony, bár az evangéliumokat bármelyik vallás szentkönyvénel többre tartom. Egyrészt, mert a megváltás-gondolatot tartalmazza, azaz választ ad a mindenkori válságra. Másrészt azért, mert történet, az Emberfiának – tehát bizonyos fokig mindannyiunknak – a drámai története. A lét ugyanis drámai, nem lehangolóan vagy emelkedetten filozofikus, pláne nem sztoikus. Katartikus, miként Krisztusé. Ha hiszünk a feltámadásban, ha nem.

Európa azonban feladta a megváltásban, a kereszténységben, vagyis önmagában való hitét. A pénz felszámolta a szakralitást, megteremtve a maga materialista, fogyasztói ideológiáját. Mára a nagy receptgyártó baloldal is tanácstalan. Valójában az utolsó divatos, filozofagyakat és diáktömegeket megmozgató szellemi áramlat, az egzisztencializmus – annak francia változata – sem tett egyebet a marxista káposzta fölmelegítésénél. Sartre maga mondta: munkássága mindössze a marxizmuson belüli búvárkodás. Politikai eszmerendszere, innen nézve, másodlagosan friss marxizmus. Egy kellemetlen szagú, történelmileg lejárt szavatosságú mirelitáru újrashasznosítása.

A kutyasz persze odakozmált az egzisztencialista lábasokban. Aztán a gusztustalan kutyalék átkerült a liberális fazekakba, ahol addig a semmit (ha úgy tetszik: a pseudolétet) kavargatták. Végül mégiscsak szükségessé vált „valami”. Ekkor feltűntek a nyitottság prófétái és pragmatikus vámszedői. Erről majd később, ezt még át kell gondolnom. Az Oggertől származó idézet következményei viszont kellemetlenül itt kígyóznak az agyamban. Egy spekuláns kezében volnánk? Akkor most meghallgatom Kováts Kolostól a globalisták himnuszát, Mefisztó-rondóját.

Intellektuális imposztorok

A baloldali gondolkodásban az egzisztencializmust követően ideológiai vákuum keletkezett. A permanens világmegváltók alól kicsúszott szőnyeg. Néhány sztárfilozófus a társadalomtudománytól az egzakt tudományok – a modern matematika és fizika – felé fordult. Objektív alapot kerestek eszméiknek. Ha ez nem sikerül, akkor legalább azt akarták bizonyítani, hogy minden relatív. Szövegeiket megspékelték a káoszelmélet, a kvantummechanika, a halmazelmélet, a fraktálgeometria, a relativitáselmélet szakkifejezéseivel, noha ezek lényegét nem értették.

Az intellektuális imposztorok – Feyerabend, Lacan, Baudrillard, Deleuze, Kristeva, Rorty, Derrida és mások – szédelgéseit két autentikus szakember, Alan Sokal és Jean Bricmont leplezte le. Elegánsan, megbízható tudással, üdítő ironiával. Az originális filozófusok nélküli kor filozófiáját pedig Rorty ekként foglalta össze: ma egy eredeti alkotó legföljebb abban reménykedhet, hogy sikerül saját elődeit új kontextusba állítania. Hiteles, igazi kontextus ellenben, amelybe mindezek a művek beilleszthetők, nem létezik. Nagyjából ennyi a posztmodern gondolkodás „einsteiní” képlete: félreértett relativizmus a négyzetben, néha a köbön. Az igazság nem relatív. A hazugság igen.

A baloldal valódi gondja persze nem ez volt. A tömegbázis tűnt el, a politikai csatatérre vezényelhetők száma csappant meg. Ezért állították hadrendbe a deviánsokat, minden rendű és rangú kisebbséget, miután a többség ellen hergelték őket. Előbb azonban egy pillantás a filozófia fekete lyukába.

A vákuum meg a káposztalé

A légüres gondolati térben – ahol nincs intellektuális ellenállás – nemcsak megjelentek, hanem magabiztosan is mozogtak az új narratívák reprezentánsai. Az élen Derridával (a szofisztikus grammatológia sztárjával), aki mára alig tűnik többnek Wittgenstein, Heidegger és Kant enervált lábjegyzetelőjénél. Ünnepelelték a kérészéletű Feyerabend nonszensz ismeretelméletét, abszurd antiepisztemológiáját. Feyerabend összemosta a mítosz, a vallás, az ideológia és az egzakt tudomány határait, megkérdőjelezve a tudást magát, ámbár némelyek szerint csupán a tudományos intézményrendszer bökte a csőrét. A nagy dadaista-szcientista léggömb gyorsan leeresztett. Sem kreatora, sem hívei nem bírták szuflával.

Feyerabend afféle volt a filozófiában, mint a Reichstagot begöngyölő csomagolóember, Christo a „művészetben” örökértékű performanszával. Néhány pillanatra eltüntetett valamit, ami azonban a puha, nem éppen időtálló csomagolópapír alatt szilárdan létezett. Maga az akció sem tűnik forradalmian avantgárdnak. Láttunk már hasonlót. A Tanácsköztársaság idején Budapest internationalistái becsomagolták a nemzeti emlékműveket, a Millenáris prefasiszta királysobraitól Andrassy Gyula lovasalakján át az őreakciós Baross Gáborig.

A művészetfilozófia a XX. században különös utakra tévedt. Halott fogalmakat és elcsökevényesedett emóciókat igyekezett újjáéleszteni. Teszem azt Magritte nevezetes pipájáért lelkesedett, holott az a fajta mágia, ami a művészetet kezdetben jellemezte, rég elmúlt. Az esztétikai iránytű immár semerre sem mutatott. Worringer absztrakció- és beleérzés-elmélete elavult, tulajdonképpen születése pillanatában téves volt. A tükrözésemélet marxista híveinek horizontja rövidlátó és szűk. N. Hartmann nem sokat mond. Heidegger az eredetet visszavezeti a tojás és tyúk problémájára. (A mű eredete a művész, aki a mű által lesz azzá, ami: művésszé.) Röviden: régóta nincs érvényes esztétika, hacsak egy hegeli foszlány nem – a „tagadás esztétikája” – nagy műve elejéről, ahol a görög és korai keresztény művészet végéről, a nagy szakrális érzelmek utólagos átélésének lehetetlenségéről beszél. Egyébiránt Hegel hibázott. A Parthenon vagy egy égbetörő katedrális látványa még mindig lélegzetelállító. Jőmagam pedig a festészetben nem ismerek modernebb, megrázóbb művet Michelangelo *Utolsó ítéleténél*.

Visszakanyarodva a mű és a realitás kérdéséhez, Magritte pipájához, már a valóság-hú németalföldi gyümölcs-csendéletekről sem akarták lenyalni a festéket nézői. Nem kellett odaírni nekik – a la Magritte –, hogy ez nem alma vagy körte, hanem kép. A jelenség másutt is felütötte fejét. A színpadon a színész időnként lekapta maszkját: X. Y. vagyok valójában, közölte a nagyérdeművel, nem a hős, akit játszom. Ez egyszer elmegy – hümmögött Illyés –, harmadszorra-negyedszerre viszont unalmas. Az efféle akció tulajdonképpen nem több mint olcsó trükk. Feledhető geg katarzis helyett.

A filozófiában – hiába Sokal és Bricmont megsemmisítő könyve – következmények nélkül maradt minden tetszetős és hamis maszlag. A mérvadók nem vettek tudomást az ellenérvekről. Igazságuk biztos tudatában elszántan vonultak tovább a progresszió nagykörútján, mígnem Fukuyama elébük perdült, hogy ácsi! Fölösleges körbe-körbe spacírozni szaktársak, mert meglett a mi akaratumk, és eljött a mi országunk. Beköszöntött a liberális demokrácia aranykora, a történelemnek vége. A történelemnek persze nem akaródzott vége szakadni. Az irányadó írásokból így lassacskán eltűnedezték a Fukuyama idézetek. Helyükön ismét – irtózik tőle a filozófia természete, vagy sem – vákuum keletkezett.

A modernizmus sem a valósággal, sem az abszolútummal, sem a transzcendenciával nem tudott mit kezdeni. Legföljebb a semmit állította szembe velük. A lényegét – a metafizikáról szólva – már Heideggertől hallhattuk, mikor azt mondta Kant nyomán: minden tudás szemlélet. Az abszolútum – tágítva a kört: a lét végső kérdései – érzékileg nem szemlélhető. Ez az érem egyik oldala. Míg a másik, az absztrakt oldal, tényleg maga a nagy bűdös semmi.

A modernizmussal tehát egyfelől egy értelmét veszítő világhoz, a kozmikus nihilhez jutottunk. Az intellektuális fekete lyuk pereméhez, ahol eltűnik az információ, elenyészik minden vonal, minden szó. Ennek ellenére szószátyár módon tovább hadoválnak a posztmodern szerzők, holott a semmiről se így, se úgy nem lehet beszélni. Megfordítva: a semminek nincs mondanivalója szá-

munkra. (Heidegger inkább költőként, mintsem filozófusként szólaltatja meg, tagadva az akármit és az akárkit, szándéka szerint felszólítva az embert a hiteles létre.) Másrészt a transzcendensbe érkezünk, a lélek szakrális terébe. Itt a poszt-modern gondolkodó feszélyezve érzi magát, mivel a szakralitás a múlt csökevénye számára. Emberünk ugyanis nem erre, sokkal inkább (logikai) bizonyosságra vágyik. Látszólag. A látszat azonban csal.

A modernista hit

A modernista, bár titkolja, még mindig hisz. Kissé lagymatagon, de hisz. Ha nem a jelenben, akkor a jövőben, ha nem a valóságban, akkor politikai illúzióiban, ha nem a tradícióban, akkor a fejlődésben. Hívószava a tapasztalat fölött lebegő, sajátosan értelmezett – a mindenkori „kirekesztőket” megbélyegző – humanizmus. Mindezt körültekintően beágyazza a kor aktuális utópiájába. Napjaink hatályos utópiáját nyitott társadalomként hirdetik. Hívei az európai keresztény lelkiismeret segítségével igyekeznek felszámolni az európai kultúrát. Némi büntudatkeltés, némi rasszista vád, némi demográfiai rémkép, némi történelemhamisítás a jó ügy érdekében – csupa pompás, pozitív, pragmatikus ötlet. Semmi fölösleges metafizika.

A XXI. században a nyitott társadalom katyvasza gyakorlatilag az egyetlen globális ideológia, miután a filozok köldöknézésével, nyelvi fordulatával, a poszt-modern irodalmárok abrakadabrájával (az önmagáról önmagához beszélő nyelvvel) szemben konkrét cselekvési programja van.

A tisztánlátás kedvéért veszek egy hajmeresztő hermeneutikai kanyart annak illusztrálására, miként lehet a filozófiát ideológiai hamispénzre váltani. Helyezzük önkényesen napjaink politikai szövegösszefüggésbe Wittgenstein kultikus mondatát – miszerint amiről nem lehet beszélni, arról hallgatni kell –, hogy közelebb kerüljünk a homályban meghúzódó igazsághoz. Tehát: a valóságról tilos beszélni, hacsak nem politikailag korrekt módon, ami ebben az esetben a kijelentés lényegévé avanszál, azaz cinkos hallgatásra, illetve nyílt hazudozásra buzdít. Természetesen a politikai jó elérése érdekében. Minden az aktuális helyére került, és minden hamis a wittgensteini értelemben. Wittgenstein horizontja – tudjuk – egész máshol vész a néma semmibe. Egyébiránt a popperizmus sem járt sokkal jobban a maga igazságaival. Filozófiájából sörösista ideológiává lett.

Vádirat a filozófia ellen

A II. világháború után két szerző – Karl Popper és Lukács György – citálta ítélszék elé, amolyan filozófiatörténeti nürnbergi per keretében az európai gondolkodókat. (*A nyitott társadalom és ellenségei*, illetve *Az ész trónfosztása* című

könyvekben.) Nem sokan kaptak kegyelmet az „antidemokrata” Hérakleitosztól a „totalitárius” Platónon át a „fasiszta” Nietzscheig. Az ítélkezők hitelességén persze némileg rontott – teszem azt – Lukács praxisa. A jövő elkötelezettje „dialektikus” ellentmondásba keveredett magával. A történelmi materializmus híve ugyanis Istent tette meg a történelem mozzgóójának – morális felelősének – pálfordulásakor, mikor Hebbeltől idézett erkölcsi vezérelvként: „És hogyha Isten közém és a nekem rendelt tett közé a bűnt helyezte volna, ki vagyok én, hogy ez alól kivonhatnám magam?” Ennyi a bűn kommunista apoteózisa. Isten bácsi a felelős, nem Gyurika. Az önfelmentés tehát készen állt, indulhatott a tizedeltető és népirtó happening. Előbbiben személyesen, utóbbiban mindössze elvi síkon vállalt részt Lukács elvtárs. A kérdés: volt-e valami lelki defektus elvekre csomagolt agresszivitása mögött? Netán az egykori mellözöttség? Lukácsot nem mindenki vette komolyan, míg némi hatalomra szert nem tett. Ösvát „zavarosfejű dilettánsnak” nevezte, olyannak, aki ráadásul írni sem tud. Babits – mai szóval – elitistának tartotta (az akkor még szellemtörténész burzsoá-csemetét), hozzátéve, hogy stílusa gyenge, homályos. *A lélek és a formák* ködös, „németes” könyv, állapította meg, ami határozottan megnehezíti az olvasást. (Szerintem regényelmélete mellett a legjobb műve, jöllehet ez most mellékes.) *A Nyugat* egy-egy számába „Ignotus erőltette be minden áron” Lukácsot – írja Naplójában Lukács barátja, Balázs Béla. Ignotus „erőltetései” ritkán mondhatók szerencsésnek. Legkevésbé saját „verseinek” esetében. Esztétikai merénylet volt a *Nyugatra* erőszakolni szenvedő klapanciát. Nem emelte a lap ingadozó színvonalát. Az önmegtartóztatás ritka erénye, ugyebár.

Lukács később elvtársként sem aratott osztatlan sikert. Lengyel József Nemes Nagy Ágnessel és Lengyel Balázssal tűnődve arra jut: Lukács olyasmivel foglalkozott egész életében, amihez nem értett, jelesül az irodalommal. „Megállapítottuk, hogy vak volt, süket – és néma is, mert írni sem tudott értelmesen.” A magyar kultúrát nem értette és utálta. Hírnevét – Lengyel József szerint – baklövésai alapozták meg: „Világhírét azzal szerezte, hogy Lenin *A kommunizmus gyermekbetegségeiben* leállt vele vitatkozni.” Lukács „Rosszul értékelte Brechtet, nem értette meg Kafkát, baromságokat mondott Madáchról, és feldicsérte Sztálin nyelvészeti marhaságait. »Ellenzékisége« ostoba volt, ha baj volt, »engedte«, hogy jobb útra térítsék.” Jött a rituális önkritika, a kommunisták gyónása. „Ő »korunk filozófusa és esztétája«, nemcsak országos, de világhírű is. Maga a jelenség igazi kritikája korunknak.” Lengyel Lukácsnál csak tanítványait utálta elkeseredettebben: a legrosszabb Lukács is jobb a tanítványoknál – mondja. Rövidre fogva: a különös Lukácsban (Sztálin: mi kommunisták különös vágású emberek vagyunk) mint egyesben megtaláljuk az általános baloldalt.

Popper ennél jóval tisztességesebb, bár a szellemi tizedeltetés tőle sem idegen. A görög demokrácia naiv és bigott hívének gondolatmenete azonban több ponton megkérdőjelezhető. Nézzük mindössze a teória és valóság viszonyát. Popper fogcsikorgatva támadja az antidemokratikus Hérakleitoszt és Platont. A nyitott társadalom kiagyaloja azonban elméleti tudással rendelkező csupán

az antik demokráciáról, míg Hérakleitosznak és Platónnak – akit Popper a totalitárius gondolkodás előfutárjának tart, visszavetítve a modern fogalmat az ókorba – reális tapasztalata volt róla. Mindketten benne éltek. Platón mesterét, Szókratészt az athéni demokrácia ítéli halálra, egy törvényes, ám erkölcsileg megkérdőjelezhető eljárás során. Az effélet később koncepciósnak nevezik. Hérakleitosz kiváló képességű rokonát, a kitűnő Hermodóroszt pedig cserépszavazással számúzik. Mondván: tűnjön el Efeszoszból, legyen máshol kiváló, ne itt. Ez Prokrusztész-ágy, noha formája roppant demokratikus.

Pseudo-Xenophón a következőket írja az utókór által eszményített görög demokráciáról: a legjobb elem minden országban szemben áll a demokráciával. A legjobbakban ugyanis a legkevesebb a zabolátlanság és igazságtalanság, míg a nép tanulatlan, hitvány és fegyelmezetlen. Közbevetőleg: Madách ítélete a demokráciáról a *Tragédiában* máig helytálló. Ezért nem tetszett Lukácsnak. Arisztotelész hasonlóképpen a lényegre tapint, mikor arra hívja fel a figyelmet, hogy a demokrácia akkor működik jól, amikor megfelelő vezető kerül az élre. Periklész ilyen, ezzel szemben a következő népvezér, Kleón, tönkreteszi a demokráciát, azaz magát a népet, mikor a szószéken rikácsol és gyalázkodik. A rikácsoló, demagóg hang nyilván ismerős a mai magyar közéletből is. Summázva: az antik demokrácia mint politikai aranykor: illúzió. A popperi utópia múltba vetített, mitikus képe. Másként fogalmazva: a nyílt társadalom fantáziadús, ám hamis archetípusa. Nem sok köze van a hajdani valósághoz.

Akkor most élesítem a tárba került mondatokat. A nyitott társadalom gondolatának politikai felhasználása tulajdonképpen új harci ideológiát rejt magában. Hasznosítva persze „antagonisztikus”: mást hirdet, és másként cselekszik. Szolidaritást mond, noha önfeladásra buzdít; menekültekről beszél, miközben megszállókat importál; kulturális pluralizmusról harsog, ám diktatórikus; vélemény szabadságról szónokol, bár cenzúrát gyakorol; modernizmusról prédikál és feudális társadalmi szinten élőket zúdít Európára.

A marxi elmélet kivitelezője Lenin. Karl Popperé Soros – új műsorhoz új férfi kell –, függetlenül a filozófus vitatható vagy elfogadható elveitől. Popper eszmevilága mindössze függöny a valóság előtt. A posztkommunista országokban a félmúltból ismerős az a kísértet, amelyik ismét világkörüli turnéra indult. Pofára esett már errefelé. A helyzet tehát nem reménytelen. A szocialista érában szerzett immunitás valószínűleg megmenti Kelet-Európát. A következő Lukácsok és Popperek pedig felvehetik listájukra az emberiség ellenségeinek sorába hajdani önmagukat. Amennyiben konzekvensék.

Régi-új kenyőcs

A modern kort meghatározó, az eseményeket ténylegesen mozgató hatalomhoz érkeztünk. A mai politikában létezik perpetuum mobile, ami működteti a globális gépezetet. Úgy hívják: pénz. Hamvas „kenyőcsnek” nevezte azt a nélkü-

lözhetetlen adalékanyagot, ami biztosítja a világrend zavarmentes, „olajozott” üzemét. (Az író – a *Karneválban* – még az ideológiákról beszélt, mára azonban az ideológiai kencék is azon a gépsoron készülnek, amit a pénz hajt.) Hamvas abban bízott, hogy a szellem ellenállásán, a szakrális tradíció életben tartásán megtörik minden létrontó hatalom ereje. Nem tört meg.

Spengler tőle eltérően úgy vélte, a pénzzel csak a vér állítható szembe. A XX. század totalitárius rendszereit követően a vér szót nyilván nem írná le, ahogy a hit szót sem. Egyik a náci, a másik a kommunisták kétes hitbizománya lett. Tömeggyilkosok alibije. A keresztény hit pedig meggyöngült. A keresztény Nyugat már önvédelemre sem nagyon hajlandó. Templomokat – Márai Európa jelképeinek érezte őket – rombolnak le élő adásban, a gazdasági szükségszerűség és a globális jóakarát jegyében. Posztmodern humanizmus.

A humanizmus eljöveteletét, netán magát a humanizmust, itt-ott látni vélték már balról a történelem során. Ezt hol naiv, hol szándékos politikai csőlátás okozta. Persze hiába tágitották pupilláikat az érintettek, a káprázat káprázat maradt. Sartre tiszteletbeli és örökös aráját, Simone de Beauvoirt idézve: a Szovjetunió iránti barátságunkat semmi sem homályosította el, az orosz nép áldozatai bebizonyították számunkra, hogy vezetőiben saját akarata testesül meg.

Különösen a gulágokon voltak népszerűek az efféle áldozatok, noha a megtestesülés baloldali misztériuma nélkül. Emlékszünk: százmillió tömegsírba temette az alattvalókat a történelmi materializmus, meg az a bizonyos szocialista humanizmus. Az isteni elsőtitkárt viszont az öröklétbe helyezték, azaz mumifikálták – Lenin élt, él stb. –, mint az egyiptomiak fáraóikat. A Szovjetunióba érkező politikai zárandokok és mindenütt elszaporodó társutasok (hasznos hülyék) persze megőrizték látszatfüggetlenségüket. Sartre például nem lépett be a kommunista pártba, mert azt remélte: a kommunisták valóra váltják „a humanizmus értékeit, ő pedig a tőlük kölcsönzött eszközökkel megpróbálja elrabolni a humanizmust a burzsoáziától”. A progresszióba, a sírnivalóan szép jövőbe vetett hit máig táplál efféle agyalágyult álmokat. Most a humanizmust akarják elrabolni a nemzetektől, majd egyenlő, igazságos arányban szétosztani a migránsnépek között.

Mielőtt azonban letörölnénk patakzó könnyeinket, jusson eszünkbe a haladók e téren elért sikerei. Hittek, agitáltak, diktáltak, csődöt mondtak, vállat vontak, formális önkritikát gyakoroltak, azután átfazonírozták téveszméiket, majd új szótárt használva mondták ugyanazt. A baloldal ideológiai macskája mindig a talpára esik. Rendkívüli képességű kvantummacska, amelyik egyszerre fog kint s bent egeret. (Mégis megérte Heisenberget és Schrödingert tanulmányozni.) Közben a liberális elit rendületlenül menetel a jövő elérhetetlen horizontja felé, „seholsincs” országba.

Ha már bestiárium: a baloldal főnix – reális kacsája – egyrészt a nagy halottak élő gondolataiból, másrészt a tagadásból táplálkozik. Ritkán vesz tudomást a tényekről. Sztárideológiája, a globalista elveket hirdető neoliberalizmus, különös kotyvalék. Lényegét tekintve inkább hangzatos eszmékkel operáló

politikai pragmatizmus, mintsem elvont gondolatrendszer, bár képviselőitől nem áll távol az absztrakt, életidegen okoskodás. Valójában nem kérdései vannak, hanem megfellebbezhetetlen ítéletei. Nem az igazságot keresi, hanem a kézzel-fogható hatalmat akarja megkaparintani.

Ami Sartre filozófiai értékét illeti, Heidegger epésen szólt a baloldal egykori idoljáról. A sarthe-i egzisztencializmus a francia hiányos némettudásából született, eredetiségének titka annyi – fejtegette Voznyeszenszkijnek –, hogy rosszul fordított le tőle két kifejezést: „Ebből a tévedésből származik egzisztencializmusa.” Paul Johnson – a filozófus alkalmi tolmácsa – szerint Sartre gondolataiból angol nyelven szinte semmi lényeges nem marad.

A főnix és a kacsa

Sartre ennek ellenére vagy éppen ezért a 68-as diáklázadás prófétája lett. Valahol itt keresendő a nyugati fiatalság saját múltjával való meghasonlása. Előbb nemzeti kultúrája, később az egész kontinens keresztény civilizációja elleni hadrendbe állítása. A Vörös Danik és talpas társaik ideológiai rohamosztagba szervezése párhuzamosan a médiahatalom, illetve a totális spirituális hatalom megszerzésének kísérletével.

A vészjósló jelszót a Frankfurter Iskola adta ki. A gyerekeiteken keresztül kapunk el benneteket, üzenték az okcidentális világnak. Marcuse, akinek az emberből egy, jelesül a politikai dimenzió volt igazán fontos, a következőket nyilatkozta a hetvenes években: ma a fiatalok jelentik az élcspatot, ők az avantgárdizmus hordozói. (Avantgárdizmuson előbb művészeti, majd politikai mozgalmat értett. A gondolat nem éppen eredeti. Ha a nép uralkodni fog a költészetben, közel áll ahhoz...) A fiatalok – Marcuse szerint – aránylag gyengén integrálódnak a szervezett társadalomba, ebből következik, hogy a fennálló renddel szembeállíthatók. A filozófus itt a lelkiismeret és szükséglet szót veti közbe, amitől én nagyvonalúan eltekintek, miután egyik sem több a manipuláció fedőszavánál. A radikális változások bölcsőjénél mindig ott bábáskodik egy aránylag kis létszámú értelmiségi csoport – folytatja Marcuse –, amely minden forradalom kezdetén előörsként működik, csak később talál támogatásra. Szép, szép, de a receptre felírt forradalmak szavatossága lejárt. Legföljebb a marxista káposzta újramelegíthető, természetesen új, Európán kívülről beszerzett adalékanyagokkal.

Az ifjúság nagyobb, józanabb része a posztkommunista országokban vagy Kínában egyaránt polgárosodni akar. A távol-keleti kommunista birodalom két évvel megelőzte Európát kulturális forradalmával, a tradíció lerombolásának kísérletével. (Nyugaton a keresztény, Keleten a konfucianus értékek kerültek célkeresztbe.) A kínai vöröskönyvesek szinte az egész társadalmat a vádlottak padjára ültették. Európában az irodalomban–művészetben jelentkező posztmodern dekonstrukció ehhez képest operettlibrettónak tűnik. Szellemi hatásában

a maoista erőszak mögött viszont alig marad el Adorno és Horkheimer illedelmes, mosolygó, rámenős liberálfasizmusa. Eszközeiben két különböző, végcéljában ellenben két azonos totalitárius kísérlet tanúi lehettünk.

XX. századi freskó

Európa nyugati része lassan eszmél. Áll a maga ásta sír szélén, és bambán bámul a gödörbe. Ha ismerné Weöres *XX. századi freskóját*, naponta elmondhatná gyászbeszéd gyanánt. Uniós intellektueljeinek most nem jut eszébe Kavafisz versének – a *Barbárokra várva* – legalább pár idevágó sora: „A szenátus mért így tétlen s tanácstalan? Miért nem ülnek törvényt a szenátorok? Mert várják, hogy a barbárok betörjenek. Mily törvényt hoznának még a szenátorok? Majd hoznak a barbárok, csak betörjenek.” Nyugalom, a barbárok nem törnek be. Civilizációban élünk. NGO-bandák és embercsempész szervezetek szállítják őket jó pénzért. Igaz, saría törvény már van, a saría rendőrség sok helyen megkezdte működését. A multikultúra virágai szárba szökkennek, örök hála Allahnak és a liberális haladóknak, akik Nyugaton megszállták a közösségi tudatot. Sikerral küzdöttek a globális médiáért és a nemzeti oktatás kisajátításáért. Az eredmény: Európa agóniája. A kereszténység felszámolása a manipulált keresztény lelkiismeret, a felkeltett bűntudat segítségével – mondom sokadszorra. Most a Nyugatot szögezik keresztre. Rövidesen biztatni fogják: de nagylegény voltál, hát mássz le onnan, ha tudsz! Országaira kockát vetnek, miként Krisztus köpenyére annak idején. Lángírás ellenében nem világít a falon megmérettetés és a könnyűnek találtatás. Ha világítana, sem látnánk a villódzó reklámok világában. A nyugati keresztény kultúrának talán vége. Csak valami rendkívüli fordulat mentheti meg. Isten azonban távol van.

A fiatalságra elengedhetetlen szükségük volt a hatalom megszerzéséért tüsténkedőknek, mert az ifjúságból számottevő elméleti tudása ellenére hiányzik az élettapasztalat. Könnyedén lehet befolyásolni, hangzatos eszmékkal kábítani. A baloldalnak tagadhatatlan erőssége a fennkölt és hazug szlogenek gyártása, amelyekkel a politikai küzdőtérré küldi oktondi híveit. Képes feladatot adni, (hamis) távlatot nyújtani. A politikai haszonszerzés – cinizmus és romantikus utópizmus mixtúrája – külön lapra tartozik. Jól tudják: elég mindig egy újabb generációt átverni. Ha idővel kiderül, hogy saját jövőjük ellen álltak hadrendbe, legföljebb kiábrándulnak a politikából. Szép csendesen elközömbösödnek. Ja, meg ott a kábszer.

Amikor a Lajtán túlra pillantunk, láthatjuk, a Nyugat agóniája ugyancsak előrehaladott. Úgy tűnik, a polgári demokrácia hagyományos eszközeivel lehetetlen megállítani a haláltusát. Amit ott demokráciának neveznek, az a diktatúra új, Jonah Goldberg által leírt változata: a liberálfasizmus. És már rég nem mosolyog, hanem kajánul a pofánkba röhög. A végjátékban nézegethetjük Salvador Dali képét a polgárháború előérzetéről, az önmagát ismét széttroncsoló nyugati emberről. Jó ideje, amolyan 1919-es de ja vu-m van.

Az agyak és érzelmek programozása

Az előkészítés tökéletesnek tűnik. Először az ellenkultúrát és a hippy mozgalmat hívták életre. Virágaival, marihuánájával, államellenességével, kedves, parazita életstílusával, zenés fesztiváljaival, antipszichológiájával, irányadó divatfilozófusaival. A „begyöpösödöttek” atavisztikus hagyományainak tagadásával, a többdimenziós ember mítoszával, popsztárok szövegeivel. Sajátos szubkultúrával, a nyugati világra kiterjedő újhedonizmussal itatták át a felnövekvő generációkat. A kulturális relativizmus mindenhatósága jegyében végül Bob Dylan szövegei kiszorították Platónéit – írta 1993-ban M. Magnet. Dylan azóta irodalmi Nobel-díjat kapott. Platón a fasizmus előfutárává avanszált Popper olvasatában.

A tétova, céltalan ifjúságot aztán a békemozgalmak jelszavaival radikalizálták. A fiatalok tette készen, valódi hittel tüntettek a vietnami háború ellen. Évtizedek múltán viszont közömbösen nézték az afganisztáni, majd iraki véres kalandot. Megtették kötelességüket, a politikai (háttér)hatalomnak már nem kellettek. Nem fektettek több energiát, ideológiát, azaz pénzt beléjük. Új társulatokat szerveztek. Köztük a jövőért szakmában aggódó zöldeket, a militáns feministákat, a nemi deviánsokat, ilyen-olyan kisebbségeket. Újabb politikai zsúrokat, emberjogi gittegyleteket, melegparádákat szerveztek.

A játék természetesen kettős. A békegalambok eregetése, a Föld, a nők, a tengermalacok vagy bármi védelme mellett a hollywoodi mítoszgyár futószalagon készíti az agresszív, hazafias toborzófilmeket. Az akciófilmeket. Ha szükséges, a médián keresztül azt a tendenciát erősítik fel a társadalmi tudatban, ami politikailag éppen hasznos. Hol a békevágyat, hol a haza védelmét, hol az „intolerancia”, hol az ellenség – Szaddamtól Bin Ladenig – gyűlöletét, hol az „utolsó” fűszál megmentéséért folyó heroikus küzdőszellemet. A valódi mitológiát leváltották *Gyűrrűk ura* és *Star Wars* álmítoszaira. Dobostorta és tehénlepény viszonylat.

A kulcsszó a pénz. A pénz nem pusztán mindenható, noha mára a Mindenható trónjára telepedett. Isten tűnt el, de az adósok börtönébe került. Mindenért ő az adósunk, ő felelős a történelmen át az egyéni kudarcokig. A jelszógyártók Isten helyére látszólag a liberális szabadságot ültették. Ez a szabadság Isten hatalomvesztéséből táplálkozik – fejtegeti egy német gondolkodó –, mert miután modernekké lettünk, az ember maga lett teremtő és megváltó. Isten a maga részéről felhagyott efféle földi dolgokkal. Autonómiánk Isten trónfosztásából ered.

Nos, ilyen és hasonló mondatokkal ragasztották tele a transzcendenciára nyíló eget. A lét elvesztette metafizikai, magyarán önmagán túlmutató értelmét. A folyamatot nyugodtan nevezhetjük szakrális hagyományvesztésnek. Hit helyett hedonizmus, érték helyett bővli, tradíció helyett globális nyitottság, különös tekintettel a nemzeti határookra. Európa nyugati fele megbűvölten nézi – akár valami rátekeredő óriáskígyót – a jövőt. A mohamedán inváziót.

Dawkinsi téveszme

Világháló. Kép. Richard Dawkins üldögél a bámulatos winchesteri székesegyház melletti padon. Karcsú gótívek, színes mérműves ablakok, finoman csipkézett tornyok, meg egy lombos fa árnyékában. A levegő történelmileg módfelett sűrű, szinte tapintható a mitikus légkör. Innen nem messze, a winchesteri kastélyban őrzik Artúrnak és lovagjainak kerekasztalát. Az asztallap természetesen nem eredeti. 1290-ben készült I. Edward számára, aki – így hitte – újratemettette Artúrt. Utoljára VIII. Henrik festette át, saját vonásait kölcsönözve a legendák királyának. A maga részéről azt jelezve, hogy helyre tolta a kikökölt történelmi időt, mivel a walesi eredetű Tudoroké, azaz Artúr örököséi ismét Britannia. Ha igaz, ha nem, Henrikkel nem volt tanácsos ujjat húzni, miként arra sokan, mondjuk Morus Tamás is ráébredt, noha tragikusan későn.

A genetikus – nem véletlenül idéztem fel a történelmi légkört – abban az európai környezetben üldögél, amelyet a mítoszok és a kereszténység spirituális energiái hívtak életre. Persze még akkor, amikor működtek ezek az erők katedrálisokat emelve, eposzokat, kifinomult freskókat és éteri zeneműveket létrehozva. Dawkins a következőket írja világsajtót bejárta fényképe kommentárjaként: éppen a Winchester harangjait hallgatom, amelyik egyike nagyszerű középkori katedrálisainknak. Sokkal kellemesebb a hangjuk, mint az agresszív hangzású Allahu Akbarnak. A természettudós tehát letette a garast. Az elhangzottak nyilván elégtételt jelentenek számos kereszténynek az *Isteni téveszme* szerzőjétől. Dawkins azonban nem tért meg. Nem változtatott ateista elvein, mindössze azt közölte a maga sajátos, brit módján, hogy amennyiben isten és vallás, annyiban inkább a kereszténység, mintsem az iszlám.

Az angol (anglikán) hit és hagyománytisztelet szerfölött érdekes. Egy oxfordi filozófiaprofesszor – a felszentelt pap, Don Cupitt – például úgy gondolta: a vallás természetfölötti rendje a nyelv világának mitikus reprezentációja. C. G. Jung valószínűleg megfordítaná a tételt, miszerint tudatunkban a vallás természetfölötti rendjét a mitikus nyelv képes valamelyest reprezentálni. Aztán megemlítené a kollektív tudattalant, a mély-ént, ahol az archetípusok, köztük az istenek születnek. Don Cupitt föl ugyan nem támasztja, de felülteti a ravatalon Nietzsche halott istenét. Azt indítványozza kompromisszumkészén, hogy beszéljünk ehhez a halott istenhez, miként saját halottjainkhoz a temetőben. (Molnár Tamás jól érzékelte a veszélyt: Istennek már semmi joga sincs, kivéve magánbeszélgetést folytatni híveivel.) Érdekes, számunkra talán meglepően angol pragmatikus javaslata. Az ötlet mélyén, a tudat alatt azonban – amennyiben rendelkeznek ilyennel a szigetország lakói – ott lapul a lényeg: az emberi lélekben elpusztíthatatlan Isten.

Szavak és földgyaluk

A katedrálisról szóló, dawkinsi mértékkel mérve már-már emelkedett szavak figyelemreméltók. A *Téveszme* írója ugyanis meglepően érzéketlenül (szinte kizárólag a darwinizmus és a fizika felől) közelít a valláshoz, különösen az abból eredő szakrális művészethez. Biztos kézzel nyúl mellé, amikor – általánosítva, a biológián túlra kiterjesztve darwinista nézeteit – megmarkolja a semmit. „Filozofikus” elméleteibe ekkor több idealizmus szivárog a tudományosan megengedhetőnél. Mégpedig abban az értelemben, amelyben Searle használja a kifejezést, miszerint az idealizmus eltünteti a szkepticizmus forrását, azaz a valóság és a látszat között mutatkozó szakadékot. (Figyelemre méltó mutatvány a nagy szkeptikustól, az ügyeletes ateista idoltól.) Searle úgy véli, ilyenkor gondolkodásunk nem olyan tudáshoz vezet, ami egy függetlenül létező valóságra ad választ, mivel ebben az esetben mi teremtjük meg a valóságot válaszként saját képzeleteinkre. Dawkins sokszor – feltehetően öntudatlanul – feladja tárgyilagosságát. Gondolkodása egyoldalúvá válik, a valásnak kizárólag a negatívumait veszi számba. Nem vennék rá mérget, hogy ez egy-egy objektív elmélet fő kritériuma. A genetikus szakterületén túl a lapos pragmatizmus és valami olcsó, biológiai filiszterség jegyében filozofálgat. Gondolatai mögött, különösen a keresztény művészettel kapcsolatban, mintha a darwini szelekcióelméletre épített, összeeszkábált esztétika rejtőzne. A kereszténység helyett ajánlott steril, papírzizogésú „humanizmusát” pedig a valóság, ha úgy tetszik, a történelem szele, nem egyszer láttuk, pillanatok alatt elsöpri.

De akad itt más is, jelesül a dawkinsi vulgármaterializmus kirakodóvására. Bizarr spirituális értetlenség, szakrális unmuizikalitás, egyházellenes indulat. A tudós úgy véli, a középkori katedrálisokat soha semmilyen hasznos célra nem használták. Kikeresem könyvéből az idevágó részt: „Afféle [fölsleges] építészeti pávatollaknak kell tekintenünk [öket]? És ha igen, vajon a reklám itt kit céloz meg? A szakrális zene és ájtatos festészet a középkor és a reneszánsz jóformán minden tehetségét lekötötte.” Ez az evolúció felől nézve oktalan, már-már bűnös pazarlás. Nos, Dawkins szemlélete biológiailag nyilván indokolt, másrészt lélektelen, sőt, primitív. A transzcendens céltalanság kiáltványa. Nem emberszabású, bárhonnan származzunk, bármilyen főemlősökkel osztozzunk eredetünkben. Bár Goodall csimpánzai is éreznek bizonyos áhítatot számukra különleges helyeken, mi több, Kongó – D. Morris majma – egészen tűrhető absztrakta képeket festett, ám nevezzenek kirekesztőnek, nekem jobban tetszenek Brueghel vagy Rembrandt dolgai.

A kereszténység egyébként tényleg lekötötte a legjobb erőket. A Giottókat, a Leonardókat, a Michelangelókat, a Raffaellókat, a Dürereket. A Szent Ágoston-, Dante-, Chaucer- és Shakespeare-féléket. A gregoriánok és ambroziánok szerzőit, később Pergolesit, Bachot, Händelt, alkalmanként Lisztet vagy Kodályt. Ez a művészet hozta létre az európai kultúra csúcsait, amelyeknek nincs

párjuk egyetlen más művelődési körben sem. Ha igen, akkor hol vannak a kereszténységén kívül ezeknek a neveknek a megfelelői?

Vagy lássuk a darwinizmus felől azt a fölösleges, pazarló hitbéli odaadást, ami a semmiből csodát teremt. Minden evolúciós ok nélkül. Robert de Mont-Saint-Michel 1144-ben írja: ez évben először láttunk híveket Chartres-ban, akik kövekkel, fával, gabonával és egyéb, a székesegyház építéséhez szükséges dolgokkal megrakott kordék elé fogták magukat. Néma, áhítatos csöndben emelték ég felé templomukat. Chartres megépült: világcsoda. Agresszió, háború, véres rítusok mindenütt vannak a világban a mexikói piramisoktól a kínai nagyfalig. Katedrálisok csak Európában. H. Focillon a középkor enciklopédiáinak nevezi őket. Inkább fényképezőgéppel menjünk tövükhöz, ne csákánnyal vagy földgallyal.

Másutt azt kérdezi Dawkins, mi lett volna, ha Shakespeare-t egyházi megbízatások teljesítésére kötelezik. Úgy véli, biztosan nem születik meg a Hamlet, a *Lear*, a *Machbet*. Nem biztos. Sőt, az ellenkezője igaz. Shakespeare hívó volt. Második Erzsébet idején az anglikán egyház hasonlóképpen összefonódott az állammal, mint a későbbi totális diktatúrákban az ideológiával. Shakespeare jól tudta, milyen világban él, meddig mehet el, mit mondhat ki, mit sugallhat, miről kell hallgatnia. Némelyek – köztük Alan Ereira – kerek perec a Tudor-ház propagandistájának nevezik királydrámái okán. Mások ezzel szemben Hamlet összetett jellemének kulcsát titkolandó katolicizmusában látják. (A szerzetesek egyébként mindig pozitív szerepet játszanak darabjaiban, továbbá a Morus-dráma társszerzője.) A szokásos homousion-homoiusion ellentét – esetünkben: az anglikán és katolikus szembenállás – látszólag a vallásból ered, holott valójában az emberi természetben gyökerezik. Azt vajon mi hozta létre? Csak nem az evolúció?

I. Jakab korában, az 1606-os cenzúrarendelet valóban 10 fontra bünteti azokat, akik tréfálkozva vagy profánul ajkukra veszik Istennek, Jézusnak a Szentléleknek, netán a Szentháromságnak a nevét. A lényeg azonban másutt keresendő, nem ott, ahol a genetikus kutakodik. Halljuk Dawkinst, aki ekként összegzi a lényegét: „Ha van is logikai érv, amely kapcsolatot teremt a nagy művészet és Isten léte közt, hát azt képviselői sosem fejtették ki.” Michelangelo egy természettudományi múzeum mennyezetét hasonlóan képes kifesteni, akár a Sixtus-kápolnát – állítja. Lássuk!

Se mélység, se magasság?

Nem tudom, van-e Isten, de a katedrálisok, melyeket a hit emelt, egyelőre állnak. Isten nélkül a vallási dimenzió hiányozna a művészetből, miként hiányzik – teszem azt – Picasso *Guernicájából*. A festő azt mondja képéről, hogy azon a bika nem a fasizmus, az bizony a brutalitás és a sötétség, a ló pedig a nép szenvedését fejezi ki. Vagyis az állatok, az ösztönvilág, az agresszivitás, az ál-

dozati szerep irányába visznek bennünk. A végeredmény ennek ellenére – függetlenül Picasso szándékától – aktuális politikai értelmezést nyert.

A vallás nem a biológiai szférában, nem a napi politikáiban interpretálja az emberi rossz meglétét, hanem metafizikai, ha úgy tetszik, teológiai szinten. A Rossz itt démoni arcot kap. A Sixtus-kápolna összehasonlíthatatlanul mélyebb és modernebb az ilyen-olyan izmusok pingálta alkotásoknál. Nem pusztán Michelangelo ismert újításáira gondolok – apollói Krisztusára, meztelen testeire vagy az emberi agyféltekében megjelenő Istenre Ádám teremtésekor –, jóllehet tudjuk, a művész, Leonardóhoz hasonlóan, boncolt. Előbb a firenzei San Spirito priorjától kapott hullákat, később barátjától, az anatómus Realdo Colombótól. (Köztük egy szép testű négert, nyilván előrelátóan védekezve az apartheid utólagos vádjá ellen.) Amire célzok, az a következő: Michelangelo „avantgárd” ötletein túl az *Utolsó Ítélet*én megnyílik az ég és a föld, a menny és a pokol. A festő átlép az emberen, majd a transzcendensből visszatér hozzá. A bennünk levő állat, az ösztönlény mellett megmutatja a megváltandó részt, az apokaliptikus ítéleten túl a reményt, a kegyelmet. Nem kívülről nézi a történetet – mindnyájan benne vagyunk a pácban, állítja Hamvas –, hanem az események elszenvédőjeként. Tessék: Szent Bertalan kezében ott lóg Michelangelo lenyúzott bőre, a meghasonlott katolikus hívő és az örökké elégedetlen művész drámájának konklúziójaként. Michelangelo – nem árt hangsúlyozni – nem a vallással került konfrontációba. Festőnk mélyen hitt. Az egyházzal, annak pápáival, kora bűneivel szemben táplált mérhetetlen ellenszenvet. Picassót pár percig lehet nézni. Michelangelót egy életen át.

Végül mit mond Shakespeare az ateista genetikusnak? „Felütöm” a világhálót, megkeresem a *Hamlet*et. Nézem a kísértetváró részt. Vajon az ifjú dán királyfi Horatióhoz, netán Dawkinshoz és híveihez beszél-e, mikor így szól: több dolgok vannak földön és égen, Horatio, mintsem bölcselmetek álmodni képes. Nos, az érv nyilván nem logikai. Ellenkezőleg: hitbéli, szemben a dawkinsi téveszmével. A kítűnő genetikus alaptévedése – ami vonatkozik az *Isteni téveszme* zömére – abban áll, hogy az embert szinte kizárólag a biológiai evolúció termékének tekinti. Az emberi kultúra eredetében nyugodhat darwinista elveken, ám létrejötte után elemi erővel visszahat alkotóira, messze túl az evolucionisták determinációján.

Jung istene

Dawkins példatárában a teizmus első, „erős”, 100 százalékos érve ekként hangzik: „Nem hiszek benne, tudom.” Tudom? Tényleg? Akkor most lassítsunk! Az idézett C. G. Jung. Ismerem a pszichiáter szövegét, ahol a „tudom” után vessző van, nem pont, tehát folytatódik a mondat. Az idézet csonka és hamis. A genetikus itt vagy rosszhiszemű, vagy felületesen futotta át Jungot, vagy óvatlanul saját ismeretelméleti csapdjába esett. A pszichiáter Istenről sohasem mint ob-

jektív, hanem mint szubjektív valóságról, azaz lelki jelenségről beszél. Nem Istent, az önmagában létezőt vizsgálta. Jungot az ember alkotta Isten-képek, illetve – a szakrális, numinózus – pszichés élmények érdekelték. Isten – állítja több helyen – a tudattalanban (máskora a szívben) lakik: „Amit kis híján rendszeres vakságnak nevezhetnénk, az egyszerűen azon előítélet hatása, hogy az istenség az emberen kívül van.”

A Dawkins idézte jungi gondolatmenet egyébiránt egészében ekként hangzik: nekem nincs szükségem arra, hogy Istenben higgyek, minthogy én őt „tudom”, ezen azt értem: tudok róla, hogy léteznek istenképek általánosságban és speciálisan. Tudom: ez univerzális megtapasztalás, s minthogy nem vagyok kivétel, tudom, hogy nekem is van olyan élményem, amit Istennek nevezek. Ez az én saját akaratommal szembeni más, többnyire erősebb akarat megélése, amely utamat gyakorta, látszólag pusztító következményekkel keresztezi, különös gondolatokat plántál a fejembe, s egyszer-egyszer korántsem az óhajtott irányba szorítja a sorsomat, vagy váratlanul kedvező fordulatot hoz, függetlenül attól, hogy mit tudok, és mi a szándékom. A sajátos, tudatos tendenciáimnak ellene szegülő vagy azokat kísérő hatalom jól ismert a számomra. Így azt mondom: „Ismerem Öt.” „No, de miért kell Önnek ezt a valamit »Istennek« neveznie? – kérdezhetnék. Erre azt felelném: »Miért ne?« Mindig is így hívták: »Isten«. Kitűnő név, nagyon találó. Ki állíthatná komolyan, hogy sorsa és élete csakis tudatos terveiből adódóan lett olyan, amilyen.”

Hát, Szent Pál bizonyosan nem, de – szintet lépve lefelé – jómagam sem. A „valóság” látomások és álmok, amikben hitetlenségem ellenére részem volt, a hívőket bizonyosan megerősítik, az ateistákat talán megtérítik, nekem pedig az íráshoz elengedhetetlen empátiát fokozták – meg arra jók, hogy irritáljam velük katolikus barátaimat.

Halljuk azonban Jungot a lényegről: „Sajnálatos tévedés, ha valaki úgy akarja felfogni megfigyeléseimet, mintha azok istenbizonyítékfélék volnának. Azok csak az istenség egy archetipikus képének meglétét bizonyítják [az egyéni és kollektív pszichében], s úgy vélem, ez minden, amit lélektanilag kifejthetünk Istenről.” Másutt: „Én valahányszor Istenről beszélek, mindig pszichológusként szólok, s ezt nem győzöm eléggé hangsúlyozni. Az istenkép a pszichológus számára lélektani tény. Amit tud, az nem terjedhet ki Isten metafizikai realitására, mert ha erre a területre tévedne, jócskán áthágná az ismeretelméleti határokat.” Új oldalról megvilágítva: „Az Isten közvetlenül átélhető lelki tény. Ha ez nem így volna, akkor Istenről soha szó sem esett volna.”

Viktor E. Frankl szerint viszont Jung (és Freud) Istene eleve rossz helyen született. A tudattalan – a pszichiáterek betlehemi jászla – nem isteni, nem mindentudó, ráadásul nem ösztönészerű. Jung a tudattalan vallásosságot az ösztönen körébe vonta – véli Frankl –, tévesen lokalizálva a tudattalan Istent. A logoterápia atyja – megjárta Hitler haláltáborait, ahol szélsőséges helyzetben tapasztalta meg „az ember mindig dönthet” végső szabadságát –, úgy gondolja, ha az „ösztönen” vallásos, akkor nem az „én” dönt, azaz nem én döntök Isten mellett. Magyarán:

ebben az esetben nem létezik a választás szabadsága, ami logoterápiája egyik sarkköve. A vallásosság tehát nem velünk született, nincs biológiai létünkbe kódolva. A jungi ösképeket hasonlóképpen nem hozzuk magunkkal. Mi születünk bele vallásos kultúrköröként különféle archetípusok világába. Rokonszenves eszmefuttatás, jóllehet számomra hasonlóan szimpatikus Eliade gondolatmenete a szakralitásról, azaz minden vallás origópontjáról, ami fajunk kezdetétől a tudat struktúrájának egyik állandó eleme – nem pedig a tudat történetének későbbi állomása. Megállok: ezt a kérdést ma nem oldom meg.

Inkább kimegyek a diófa alá. A csatakos fűben – akár az agnosztikus a hit birodalmában –, óvatosan emelgetem a lábamat, nehogy vizes legyen, holott ez nem szenteltvíz. Lelassítok. Felnézek az égre, az ágak között ragyogó kékségbe. Ha jól emlékszem, Sándor atyának hívták a fiatal káplánt, akitől negyvenvalahány éve hallottam, mi a valódi istenkáromlás. Nem a káromkodás az igazi káromlás – mondta vidáman –, hanem az, ha csak bajban fordulunk Istenhez. Sokáig kíváncsi voltam rá: lenne-e olyan drámai pillanat életemben, mikor Istent hívom segítségül. Ma már tudom, nincs, soha nem lesz ilyen pillanat. Néman bámulom hát a végtelen kékséget. Hosszan, közömbös derűvel méregetjük egymást. Minden csodálatosan jól van, ahogy van – a là Ottlik? Nem hinném. Nincs miért hinnem.

Fölösleges kérdések

Jung régebbi időkben varázsló, sámán, vallásalapító vagy eretnek lett volna. (Szakrálisan csökevényes korunkban – szellemileg – tulajdonképpen mindez együtt.) Frankl többször idézi, akárcsak Jasperst, Schelert, Heideggert. Talán utóbbtól veszi, hogy a gondolkodás végcéljához érve mindig a kérdéshez – a kérdezéshez – jutunk vissza. Frankl megfogalmazásában: nem az embernek kell rákérdeznie az élet értelmére, a dolog éppen fordítva áll: az ember a megkérdezett. Ebben a mondatban, vagy inkább mögötte, mint a diófa ágai fölött a kékség, ott ragyog a távol-keleti metafizika végtelenje. A kíniai néha pár mondattal képesek megvilágítani azt, amihez az európaiaknak kötetek kellenek. A tao kezdősoraiban például kibontatlanul – mint egy számítógépprogram zib-tasakjában – ott lapul a modern nyugati nyelvelmélet számos eleme. Frankl kijelentése, bár nem hajszálpontosan ugyanígy, de elhangzott már a Mennyei Birodalomban. Lu-Hsziang-san (III. Bélánk kortársa) azt mondta: nem az ember kommentálja a szöveget, hanem azok kommentálják az embert.

Már amennyiben szüksége van kommentároknak, illetve amennyiben maradtak kérdései. A nagy, megoldhatatlan metafizikai kérdések jó ideje nem érdekelnek, leszámítva az utolsót. Az sem különösebben, mert válaszol rá a diófa-ágak mögötti kékség vagy – inkább az egyetemesség, mintsem a multikulti jegyében – két mohamedán. Mindkettő közel áll szívemhez. Elsőként Ibn Háni szól, aki talán láthatott kalandozó ősmagyart Andalúziában: „Minden elpusz-

tul, ez az igazság, hiába biztat, hazug az élet, mert napjaink rövidre szabták, csak hosszú vágyunk nem ismer véget.” Majd így fejezi be: „Ismerve gyarló emberi voltunk, Járhat-e boldog utat az elme?, minthogy felettünk beszél a sorunk, hallgat a nyelvünk béklyóba verve. (Ezt kapd ki, Wittgenstein, ettől bereked a *Tractatus* utolsó mondata.) A másik költő egy borissza perzsa, a harmadfokú egyenlet megoldója: „Ránk-borított Kupa az égi úr; alatta nyüzsgünk, ki sír, ki örül, Mit könyörögsz neki? Ő maga is, úgy mozog, mint mi, tehetetlenül.” Az igazsághoz tartozik, hogy Ibn Háni sem lehetett minden téren kifogástalan mohamedán. Halálát közvetve részegsége okozta. Berúgott, verekedésbe keveredett és agyonverték. Muzulmán malőr.

Hitler hite

Még mindig Dawkins. A természettudós agitátorra halványul. Ilyenkor a tényeket nagyvonalúan kezeli. Hitlerből például megpróbál hithű katolikust faragni, míg Sztálinról alig van mondandója. Nyilván felszínesen ismeri a szocializmus történetét. Azt sem érti, hogy *nem maga a vallás*, hanem a vakbuzgó *hit* vezet – legyen az mohamedán, keresztény, náci, kommunista, ateista, bármilyen feltétlen politikai meggyőződés – terrorhoz, népiirtáshoz, fajok és osztályok megsemmisítéséhez. Nincs kiváltságos, makulátlan hit. Hogy milyen Eszme nevében pusztították el az áldozatokat, az a végeredményen nem segít. A hangsúly az Eszme „mellékhatásán”, jelesül az eszme nevében történő önfelmentésen van. Ennek nevében képes gyilkolni a gyilkos, miközben tettét magasrendűnek érzi faji, vallási vagy politikai utópiája alapján. Észkultusz, Mohamed akarata, faszizmus, bolsevizmus: egyre megy. A nyaktiló működik, a tarkóhoz tartott pisztoly eldördül, a gázkamra hullahegyeket termel, a munkatábor halálra dolgoztat, Allah torka – tán’ mert sivatagi isten – vérre szomjazik.

Hitler vallási tekintetben virtigli machiavellista vagy inkább – idem per idem – hitlerista volt. A látszatra gondosan ügyelt. A *Mein Kampf*ban azt mondja: a vallás tanai és intézményei érinthetetlenek a politikus számára. Mikor Bajorországban a nácik el akarták távolítani az iskolákból a fészületeket, fellépett a kísérlet ellen, miközben betiltották a katolikus lapokat, majd fokozatosan bezártak 15 ezer felekezeti iskolát. Feloszlattak vallási egyesületeket, vagyonukat lefoglalták. Kis történelmi színes: külföldi kapcsolatokkal rendelkező papokat és apácákat deviza-bűncselekményekre hivatkozva elítéltek. Az ötlet később olyannyira megtetszett haladóéknak, hogy átvették, például a Mindszenty-perben. A Führer a zsidóság után a kereszténységgel akart leszámolni, bár úgy vélte – noha nem volt erénye a türelem –, ezzel várni kell a háborút követő időkig. Hitlerék Dolfija azt gondolta, a keresztény vallás önpusztítás, tulajdonképpen bolsevizmus plusz némi metafizikai máz.

Katolikusként keresztelték ugyan, de a fentiek tükrében nem tűnik mintakereszténynek, netán megszállott pápistának. (XII. Pius pápa, gondolom, ko-

moly vívódást követően, átlép az V. parancsolaton, és jóváhagy egy Führer el-
leni merényletet. A háttérből részt vesz a szervezésben. A náci kollaboráns.)
Hitler „vallása” valamiféle pogány, személyes gondviselésben való hit lehetett.
Valójában saját kultuszát építette – a nemzeti szocializmus végső értelmeként –
amolyan „szakrális” megvalósulásaként. A gondviselés nem Isten óvó akarata,
sokkal inkább történelmi fatalizmusként nyilvánult meg számára. Hite közép-
pontjában saját maga állt, önnön és a germán faj kiválasztottsága. A népben
aztán csalódott, nem véletlenül akarta lerombolni Németországot. (A feladat,
úgy tűnik, Angela Merkelre maradt, de ez most mellékszál.) „Bizonyos értele-
mben önmagát imádta” – állítja az őt talán legközelebről ismerő Albert Speer.
Építészre hívó típusként jellemzi, olyanként, akinek vallása a nagy véletlen volt,
aminek Hitler javát kellett szolgálnia. Az „a képessége, amellyel az önmagában
való hitben hitt”, perverznek tűnt Speer előtt, habár egyetlen beteges vonását
emeli ki a „hívó Hitlernek”, mégpedig azt, hogy rendíthetetlenül bízott szeren-
csescsillagában. Ennek tudta be győzelmei mellett az ellene elkövetett sikertelen
merényleteket vagy 1945 áprilisában Rooseveltt halálát. A háború nincs veszve!
– lelkesedett Speernek. Olvassa! Rooseveltt halott! „Most már végérvényesen
hitt az őt védő gondviselés tévedhetetlenségében.”

A náci Németországban a keresztény egyházak ellenállása kissé felemásra
sikeredett. Gyülekezetként Jehova Tanúi álltak elszántan ellene a „Gonosznak”,
állítólag kivívva Himmler csodálatát. Kilencvenhét százalékuk szenvedett va-
lamiféle üldöztetést – Paul Johnson adatait idézve –, egyharmadukat pedig
megölték. Meghaltak, mert élt a hitük.

A demokrácia kiüresedése

A kiüresedő demokráciával sokan a szakrális világrendet állítják szembe, néha
lényegének végiggondolása nélkül. Ennek a rendnek nyilvánvalóan vannak
szent értékei, de nem működteti semmiféle deus ex machina vagy szakrális
automatizmus. Ha jó vezető áll a nemzet élen, akkor funkcionál, ha nem, akkor
anarchiává züllik, hasonlóképpen a demokráciához. Más volt Szent István és
Szent László Magyarországa, megint más Orseolo Péteré és Kun Lászlóé. Nem
elég sem a vér, sem a hit szentsége. Mindössze egyetlen példa. Az Árpádok
véréből származó III. Bélát nem koronázza meg Bánfi Lukács érsek. A keleti
egyházról félti a nyugati katolicizmust. Béla Bizáncban nevelkedik, elsajátítva
a kor legmagasabb szintű műveltségét. Trónra lépve viszont nyugatról hív szer-
zeteseket az országba. Ezt sokan – joggal – a Szent István-i, Szent László-i mo-
dernizáció folytatásának tartják. Rövidre fogva: Lukács érsek fölöslegesen ag-
gódott a bizánci befolyás miatt. Ráadásul a király nem öleti meg, mint kortársát,
talán barátját, Becket Tamást az angol uralkodó.

A középkor szent eszmevilága vagy beépült a király személyiségébe, illetve
a nép kollektív tudatába, vagy nem. Szent István felettes énjében megtaláljuk.

Nem ismerte ugyan első kézből Szent Ágostont, Isten városának képe, a keresztény királyeszmé – mérvadó történészek tanúsítják – mégis interiorizálódott lelkivilágába. Emellett szól Európa szerte ismert vallásossága, illetve jelzői (kegyes, igazságos, jámbor, békés), valamint a Szent Imréhez intézett *Intelmek* királytükre, amelynek valószínűleg társszerzője volt. A királytükroket azonban Európában idővel felváltotta Machiavelli politikai útmutatója, *A fejedelem*, a deszakralizált hatalomgyakorlás „etikamentes” kézikönyve. Meglepő, de a Mediciek Firenzéjében élő titkár nem nagyon beszél a pénzről, a város urainak csodafegyveréről. A felvilágosult (porosz) II. Frigyeset mindenesetre mélységesen felháborítja az itáliai szerző Fejedelme, a könyvecske szellem elleni merénylete. Megírja a maga Antimachiavellijét, majd trónra lépve némileg módosítja radikális nézeteit.

A testvériség, egyenlőség és szabadság hívei még rosszabbak. Megkaparintva a hatalmat, üzembe helyezik a guillotine-t, ami Schellinget a szabadság lényegének újragondolására készíti. A szabadság – állapítja meg – jóra és rosszra való képesség. Heidegger hatalmas tanulmányt szentel a kérdésnek. Interpretációjának veleje ekként hangzik: az ember se nem rossz, se nem jó, hanem létező. Létező lehetőség. Csapjuk hozzá ehhez a szükségyszerűség szabadságát, a kor hatalmát, a körülmények hatalmát, az egyéni felelősséget és a társadalmi jót, a szabad akarat isteni és emberi eshetőségeit, a determinációt meg a választás szabadságát, a készen kapott, itt talált esélyt, valamint saját erőfeszítéseinket a szabadág körének tágítására; Nietzsche Zarathusztráját, aztán túljutását jón és rosszon, Dosztojevszkij Nagy Inkvizitort, Camus Sziszifuszát, Sartre Götzt, Ottlik Iskoláját, Kolakowski okos realizmusát, netán Cioran sirámaait – és bele-szédülünk az önmaga etikai farkát kergető kutya látványába.

A materialisták néha az ősközösségbe, néha az állatvilágba – a főemlősök szerintük jámbor gyülekezetébe – vetítették vissza ábrándképeiket a létező jóról, a sosem volt őskommunizmusról. J. Goodall megfigyelései ezzel szemben bebizonyították, hogy a csimpánzok hasonlóképpen agresszívok, mint az emberek. K. Lorenz a majmok vadászat előtti viselkedésével kapcsolatban egyenesen „háborús uszítókról” beszél, akik aktivizálják a csoport lagymatag tagjainak támadókedvét, felszítják a hadjáratához szükséges gyilkos ösztönöket. Ennyit a biológiai aranykorról.

Istenek hagyatéka

A materialisták nem találnak kiutat az ördögi körből. Még akkor sem – miként mondjuk R. Safranski –, ha a szabadságot az ősbűnből (a tudás eredetéből), azaz Isten hatalomvesztéséből vezetik le, néha a keresztény mitológia nyelvét használva a darwinista helyett. A végeredmény ugyanaz: a rossz, a „Gonosz”, a bűn különféle okokból, de valóságosan létezik, legyen az eredendő bűn vagy agresszív ösztönprogram. Különbség csupán az elnevezésben van, abban, hogy a mítosz,

a vallás vagy a tudomány szótárával fogalmazom-e meg a lényegét. Ha nincs Isten – figyelmeztetett szinte egy időben Nietzsche és Dosztojevszkij –, akkor mindent szabad. Logikai egérutat viszont egyikük sem talált. A német gondolkodó az emberfeletti emberhez, az orosz író a pravoszláv vallásba menekült.

A legkeményebb dió a szakrális világrendben a szabadság és igazság problémája. A keresztény a bűnöktől való mentességet érzi szabadságnak. A normatív alap természetesen a Szentírás. Íme: és megismeritek az igazságot, és az igazság szabadokká tesz titeket – hirdeti János evangéliumában a Megváltó. Jézus itt a bűnöktől való megszabadulásról beszél, arról, ha követik tanítását (konkrétan a kortárs, történeti zsidók), akkor az igazság szabaddá teszi őket. Ellenkező esetben kirekesztökké válnak. Univerzális erkölcs helyett megmaradnak a partikuláris, törzsi etika szintjén, attraktív önmeghatározásuk szerint Isten választott népeként. Igazságuk részigazság lesz, szabadságuk nacionalista töredékszabadság marad, mert istenük, Jahve, mindössze egy Isten az istenek között. A kérdés Európában kétezer éve adott: átlépik-e az egyetemes (katolikus) hit Rubiconját? A válasz ismert: némelyek átlépték, mások, vagyis a zsidóság többsége nem. Jézust Izrael törzsei nem tekintették hiteles prófétának. A hithű zsidó máig várja valódi Megváltóját.

A politikai hívők helyzete még kevésbé rózsás, mivel Marx nem vált be, ámbár Paul Johnson meggyőzően bizonyította, utópiája lélektanilag a zsidó messiásváráson alapult, a messiásszerepet a munkásosztályra testálva.

A lélek határai

Szent Pál – a levelező tagozat vezetője – a Lélekre bízta az ellenőrizhetetlen, önmagát találékonyan felmentő tudat felügyeletét. Lehetett bizonyos tapasztalata az egykori inkvizítornak az emberi, azaz szakrális szempontból nézve profán lélek agyafúrt öngazolásáról. Pál pszichológiai motivációja egyértelmű: a világ lelkével szembeállítja az Istentől eredő lelket, megadva az újjászületés, a Saulból Paulusszá válás lehetőségét. Megtérését egyértelműen a Lélek munkálkodásának tudta be. Ezzel rendben is lennénk, ám a páli Lelket meglehetősen bajos definiálni. Az igazságot – fejtegeti levelében a korinthusiaknak – Isten a Lélek által tárja fel a keresztényeknek. A lélek ugyanis mindent lát, még Isten mélységeit is. Ki ismeri az ember benső dolgait, ha nem a benne lakó emberi lélek? Pál ebben a kijelentésben előbb azonosítja az emberi lelket az istenivel, majd visszavonja ötletét. A mindent látó (emberi) Lélek nem állhat Isten fölött a szakrális hierarchiában, nem láthatja Isten mélységeit, mert amennyiben így volna, isteni lenne, mi több: Isten fölött helyezkedne el.

A teológusok ezt az újtestamentumi paradoxont a logikailag felfoghatatlan Szentlélek misztériumával, annak önmagát ismerő tudásával magyarázzák. Károli fordításában talán világosabb, mint a modern tolmácsolóknál, hogy mire gondolhatnak. Nekünk Isten kijelentette az ő Lelke által az igazságot – mondja

Pál apostol Károlinál –, mert a Lélek mindeneket megvizsgál, még az Isten mélységeit is. Tehát a Lélek egyszerre az ember és az Isten önismereti lehetősége. Jungnak való téma: miként ébred az emberben Isten öntudatra és viszont. Angelus Silesiusszal megvilágítva a lényegét: Lelkem mélye az Ő mélyére válszol. – Melyik mélységesebb, ki mondja meg vajon?

Gyorsan ide egy stoptáblát, mert ezen az úton a negatív teológiába, Európából kilépve, a keleti ezotéria közegébe érkezem, a Kéna upanisad misztikus sorai közé. A homályos jelentések, a szimbolikus nyelv, a „szakrális hermeneutika” világába. „Ki az, ki szóra bírja a beszédet?” – kérdezi a Kéna upanisad. Hát, hacsak nem valami hindu Wittgenstein...

Maga a Lélek és az ő igazsága, messze túl a misztériumon, történelmileg legalább ilyen fontos. G. Duby szerint az európai ember lelkialkata akkor nyer háttározott formát, mikor a középkorban a súlypont az Ótestamentumról áthelyeződik az evangéliumokra, Krisztus emberségére. Utóbbi kétértelmű. Nem pusztán a Szentháromság emberalakban történő megnyilvánulásáról van szó, hanem ebből fakadóan a keresztény lelkiismeret fejlődéséről is. Bizonyos korai humanizmusról, ami az antik eszményekkel ötvöződik a reneszánszban. A pszichológia felől közelítve viszont V. E. Frankl úgy véli: a lelkiismeret ősjelenség, azaz nem tűr további redukciót: egzisztenciális voltunkban az emberi létezés sajátja.

Variációk a szabadságra

Az európai ember lelkiismerete, ha úgy tetszik felettes énje, a krisztusi lélek. Útja a feltétlen odaadás. A tántoríthatatlan hit nem csupán az inkvizítorok vagy a fanatikusok sajátja. A Biblia igéje – igazsága és szabadsága – támasza minden eretneknek, vértanúnak, vallási forradalmárnak, reformátornak. Morus Tamás derűs fellépése a vérpadra – elsüt egy poént, mikor felsegítik: köszönöm, lefelé már egyedül jövök – rendíthetetlen hitén nyugodott. És saját választásán, a szabadság választásán. Ez némileg több a sartre-i okoskodásnál. A tett hitelesíti.

Luther nehezen kiküzdött hitére, az ebből fakadó szabadságra hivatkozva száll szembe Leó pápával: hogy én visszavonjam a nézeteimet, abból nem lesz semmi, mivel „Isten igéjét, amely teljes szabadságot hirdet, nem szabad és nem kell fogságba vetni.” Az angol polgári forradalom teoretikusa, Milton, a szabadságot szintén a Szentírásra hivatkozva határozza meg: mindnyájunkban él a keresztény szabadság – mondja –, amit a hatalmon levőknek tiszteletben kell tartaniuk. Hitüknek és tetteiknek Isten akaratához és a Szentlélekhez kell igazodniuk. Az Úr ugyanis lélek – Szent Pált idézve –, ahol az Úr Lelke, ott a szabadság. Spinoza sem szakít mindenben a vallási világrénddel, bár szívesen búvészkedik a geometriával. A tömeg akkor érzi szabadnak magát – állítja –, mikor vágyait követheti. Ebből a jogából csak annyit enged, amennyit Isten parancsa miatt kénytelen engedni. Spinoza Istene egyszerre szigorú törvényhozó és kegyes civilizátor. Az emberi negatívumok ellenpontja. Ha napjainkra,

a vasrudakkal, késsel támadó „civilizált” mohamedánokra gondolok, mindig eszembe jut Szent István Istene, akinek nevében a nagy király törvényben tiltja a kardrántást. (Mikor volt ez? Ezer éve?)

Bibó az európai társadalomfejlődés dinamikáját a hatalommegosztásban, a kard és a kereszt, az erő és lelkiismeret egyensúlyában látta. Ez a vallás politikai hozadéka, jóllehet mostanra a kereszt hatalma megszűnőben van, mi több, Európa kezéből kihullott a kard. Az álságos, önvészélyes „szolidaritással” saját sírját ássa. Az álhumanista jelszavakkal, az agresszív migrációval szemben képtelen megvédeni magát. Kevesek merték a modernitásban megkockáztatni – köztük a mi Molnár Tamásunk – a mai, „demokratikus” berendezkedéssel szemben a szakrális állam értékeinek létjogosultságát. A kereszténységnek azonban, amennyiben nem újul meg, pillanatokon belül vége. Az alfa pont, a Teremtéstörténet alól a tudomány rövidesen kihúzza a szőnyeget. Isten hanyatt talán „nem esik”, de végleg zárójelbe vagy még rosszabb helyre kerül. Ráadásul az egyház nehezen enged a valódi, tartalmi modernizációnak. Teilhard de Chardin nézeteit példának okáért sokáig elutasította. A jezsuita pátert Európából száműzte, noha még Darwin jelenlegi földi prokonzulját, R. Dawkinst is elbűvölték írásai ifjúkorában. Később tudása mélyülésével elfordult tőlük.

Teilhard de Chardin jelentőségét egyébiránt nem a természettudományban kell keresnünk, hanem abban a különleges szférában, egyszeri tüneményben, amelyben a tudás és a hit szintézisét igyekezett megteremteni. Jelesül az emberi jelenségben. Esetleg egy emelettel feljebb. Ott, ahol a darwinizmuson túllépve megkísérelte a tudományos elméletet metafizikává építeni. Alapkérdése ironikusan egyszerű volt: kihez van közelebb az ember, a majomhoz vagy Istenhez? Teilhard de Chardin szerint fajunk léte paradox, mert megtettük az élet szférájában a legkisebb, ám döntő lépést (az atya ugrásnak nevezi): bennünk született meg a gondolat. Ezt érzi meghatározónak a – sajátosan értelmezett és tovább gondolt – evolúcióban.

A gondolat az agy, az értelem szülötte. Mára az európai ember nehezen képzei el egy tudat nélküli – a kozmikus semmihez vagy felfoghatatlan szimbólumokhoz köthető – intelligencia jelenlétét a világban. Hol megszemélyesíti Istent, hol absztrahálja, hol abszolútumot mond. Időnként szakállt rajzol ábrázatára, máskor Szentháromságnak nevezi lényegét, háromszöget szerkeszt közepe szemmel, többnyire pedig a felfoghatatlan szférájába utalja.

Európa csillagai

A keleti vallások sem mentesek ettől a csapdától, bár általában kikerülik. Néha azonban keresik a világfenntartót. Csuang-ce azt kérdezi: ki az, aki a nap és hold pályáját kiszabta, az égbolt körforgását, a mindenséget irányítja? Erre keleten semmiféle válasz nincs. Az univerzizmus nem boldogul vele. Ellépdel mellette. A Tao – amolyan ázsiai – negatív teológiával próbálkozik, mikor Útnak

nevezi a megnevezhetetlent. Kanyarog a lényeg körül, bár amit közben látunk, az maga a csoda. A taóhoz bizonyos fokig hasonlóképpen jár el Heidegger. Nála sem valamiféle Isten a válasz, hanem maga a lét.

Szóval, képtelenek vagyunk bármilyen tudattól független, önmagában létező, az Univerzumot névtelenül átjáró intelligenciát feltételezni. Ha Isten nevét kerüljük, akkor értelemnek, máskor magasrendű ösztönprogramnak tituláljuk, netán ezek szintézisének, kiiktatva az ismeretlen tudatosságot. Paul Davis szerint a homo sapiens jelenléte talán semmit sem számít kozmikus mértékben, ám benne ébredt öntudatra a világegyetem. Meglehet, ennyi az emberi jelenség metafizikai értelme, noha Teilhard de Chardin másként vélekedett.

A jezsuita páter tudós volt, de nem pusztán a tudományról gondolkodott. Annak segítségével az egészet, a végső metafizikai kérdéseket, a teljességet vette számba. Bizonyos értelemben Dantéra emlékeztet. Az itáliai költő mindig a végtelenre nyit ablakot. A *Divina Commedia* mindhárom része a csillag-csillagok szóval zárul. A Pokolból vezetőjével, Vergiliusszal jut a csillagokig. A Purgatóriumban új emberré változva ér odáig. A Paradicsomban lankadt képzeletét a szeretet, „mely mozgat napot és minden csillagot” emeli fel. (A szó akkoriban nyilván nem hollywoodi közhelyként hangzott.) A végső állomás tehát a kozmikus szeretet, ami Th. Mannál már csak egyetemes rokonszenv. Teilhard de Chardin ellenben Dantéhoz hasonlóképpen jár el, nem hagyva, hogy a tudomány bedesz-kázza fölötte a határtalan, csillagos mennyboltot. A helyet, ahol a hívők és keresők – talán örök szakrális, talán percnyi profán – igazsága lakik.

